Масса а мехкий пролетареш, вIашагIкхета!

СЕРДАЛО

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГIАЛГIАЙ ОБКОМА, НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

«СВЕТ» Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров ЧИАССР

Газет арадувл 1923 шера денз • ШИНАРА, 9 ОКТЯБРЬ. • № 121 (6096). • Мах 2 кепиг.

СИХА ЛЕЛ «ХЕРСОНЦАШ»

РЕПОРТАЖ

Къаьсга малх хьежаш дехадар дIадаха шоетта ди Наьсарей кхаьчна. Бригадин стана юххе уллача кхай тIара хьажкIаш хьоьхаш йоахя «херсонцаш» — пхи агрегат. ХьажкIах йиза цаI дIайоаллашехьа а цуп метте комбайна кIал отт яьсса лафет. Агрегата уллув, вьрдехьа, ший моттиг хьа а лаьце, вьта гIадимаш «хьаоца» йолалу аргIагIа хьатIаена керда автомашин. Кхай тIара совхоза центральни хьатта, Аьлти - Юрта, йоди хьажкIий лафет, хIаьта вьтача тIадамех отта машин — ферма кова, довкъар дIаоттадеча.

Цхьан минуто в соцебац «Назрановский» совхоза Наьсар - Кертерча отделене механизаторашa болх — хов гуйрак хасттам мел «тешаме» ба.

— Волоев Зелимхана иха да цар чуацаш литтар, — йоах управляюще Бекмурзиев Къурейша. — Къоацача механизатора дика котало ьынхай уих шеро. ДIахо дувд Зелимханах.

— Трактористий курсаш а яьха, оггара хьалха бригаде веннача хана из тракторa тIа хово а лоархIадацар тхо. сов аIамига волаш. Прицепа тIа, механизатор ара ца воелаш аисача, наггахьа трактора тIа хуешавора. Цхьа юкь яьлер ишта лелаш. ТIаккха трактор елар шийга. Кхаь шера болх а бaь, эскаре яхар. Новкъостий реьла болаш лийннав аIамига саг цига а — шозза вийцав из командоване дикача гIуланхаща гайстаIш тIа.

Эскарера цIавоагIашехь шийн бригаде, шийн коллективе юхавенав Зелимхан. ШолагIа шу мара дац цIавена. Уих шера бIаьсти хьажкIаш дIавоачи хана коммунистaгa Евлоевга дIаделар 270 гентар йола — 160 гектар веттерски фуьех йола гибриди вожаш — ВИР-42 яха вайцига кналха денз лелаю хьажкIаш. Кердача вевьевон Евлоевен цун коньостата - механизаторашей кIезига къахьийтадац цу кхай тIа, оахам кийчдеча хана денз гурралца. Цудухьа бIарг хьестаца да сурт хIанз. чуйица яьшнай 180 гектар хьажкIаш, хIара гектаро 51 центнер ялат деннад. Звеньевоа тIаийца хилна социалистически декхар дир хIара гектара тIара юкъера лаьрхIача 35 центнер фуалъяьха хьажкIаш чуэца езаш. планагIа 23 центнер йолча.

— Цхьан хьувнъэм хьалххара кхебаьб отделене кхаш-ки, — йоах управляюще, — бакъда, цо цIаьхха а хьагойт боахама йоккхий торонаш.

...ЦаI шоллагIчоа тIехьа йолаш йолх Варехоев Ахьмада, Манкиев Салмана, Олиев Сайпудина, Лолохоев Муьсас, Шибилов Мувсас лелаю хьажкIаш хьокха агрегаташ. Цар балха хьокхамаш 160—170 процент да дийнахьа.

Комбайнаш сеца латтаргйоацаш вIаштIехьбаькхаб шоай болх хьажкIаш дIакхухьача трактористаша Торшхоев Заьлмаха, Муцольгов Iвлабика. силос йоллача вьта тIадамаш дIакхухьача Тумгоев Исраила. Евлоев Iамира, вхычар. Уйхаза ва дIа-юха лелачв «техничвацаэ» къьаьна механизатор Торшхоев Ахьмад в. ХIанз пенсе тIа волавшехь, цIагIа воагIалац дуккхача шерашна коллективвца хьавсна из.

— Геттара дика болх бу юрта боахама министерства ЭкажкъонгиЙ - Юрта уллача ПМК-аре баьхнача механизаторашa а, — йоах совхоза партиома секретарь Мислаудиров Увайса. — къаьстта дика Евлоев Махьмаден Албогачиев Мувсаси.

...Делкъа ха хиннаш. Чим бола кхача нийчбаьб болхлошта Джандигова Зайнала. Цар баркалца хьоехаю шоай повар масее хана, хIаьта цо отделене из болх бу дуккха шераш да.

Инстеньнвай лоацца йола хIама дуа ха. механизаторaш арабол дIахо болх бе...

З. ДАУРБЕКОВ.

Агаев ВахIида звенос уих шера 300 гектара тIа хьажкIаш хьалкхеьвй «Шалинский» совхозе. ХIанз чуэцаш латт из хьувнъам, хIара гектара тIара 50 центнерал дукхагIа ялат а доалаш. Кхычарна хьокхам луш дина къахьег звеньевойс шо а — нормагIа 2,7 гектар йоагIача цун комбайно 6 гектарага кхоачаш хьажкIаш хьокх дийнахьа.

СУРТА ТIА: механизатор В. Агаев.

В. ДЗИСЯКА сурт.

Дика хьийкъай шекара свеклаш

ХIара шера дукха шекара свеклаш дIаюв «Лермонтовский» совхозе. Уих шера йиь бригадо 650 гектара тIа кхейир уж цу боахаме. Болх бе йиш йолаш елача хаках бизза пайда а эцаш, хIанз чуэцаш я свеклаш йиъ бригаде. Болх механизмашца бу. Иштта, хьалха БМ-6 яхача машинашца (уж кхоъ я боахаме) тIера лордаш хьокх. Цул тIехьагIа свеклаш чуэцаш йолча комбайнаща хьаоахя.

Хьалха, кулг-кара хьувкъам чуэцача хана, дийнахьа эггара дукхагIа 6 гектара тIара кара свеклаш яха карагIдалацар совхозе хIанз 25—26 гектар чуэц дийнахьа. ХьалхагIа дукха нах оарцагIбаха белаш хулар свеклаш лордех цIеньс, машинашта тIайотта. ХIанз, уж балхаш механизированни дьисале деча хана, хьалха болх беш хиннарех аттлагIа дакъа мара мах а эшац. Цу гIулакхо торо кулийт из культура кхеярга дIабода мах дикка лохбе.

Къаьстта дика вIаштIехьбаькха дIахьу шекара свеклаш чуэцара болх йоккха балха опыт йолча кхаш леладархочо Хадисов Абу-Муслима култалдеча механизированни отряде. Уих шера 150 гектара тIа кхейир цу коллективо из культура. ХIаьта Iуналь денц, де дезар ший хаинахьен тешамен чакх а доакхаш, дика хьувкъайир. ХIанз хIара гектара тIара юкъера лаьрхIача 300 центнер оалаш чуэц, план 200 центнер йолча.

Геттара дика хьийкъаш свеклаш цу отрядерча гектаршиай Безмахмаева Ту[redacted] Алиева Тамарен довкъош тIа. Тумиша ший дезалца кхеьча йиьмех кхаь гектара тIара чуйица яьшнай шекара свеклаш. Цу кхай тIара пачхаьалкхенга хIаьнзлé а 1120 центнер совгIа дIаеннай цо. ДIалаьрхIача хIара гектаро 380 центнер лу. Иштта дика кхеьй шекара свеклаш Тамаре а. Иъ гектара тIара 1400 центнер оалаш дIадахьийтал цо шекар доаккхача заводе. ХIаьта еррига а 7,5 гектара тIа кхеьй цо из культура.

ГуйрИйва сеца дIаболабу Абу-Муслима отряде хьувкъам чуэцара болх. Свеклаш хьаракхача цхьан комбайна тIа отряда кулгалдо ше ва болх беш. Норма 3,6 йолаш, хIара дийнахьа юкъера лаьрхIача 5—6 гектара тIара хьувкъам чуберзабу цо.

— Хьадаьха мерза оалаш дIайхаьара тоьлл машинаш яларе, 10 гектара тIара а тьувкъам чубо [redacted] вар со сай цхьан агрегатаца, — йоах Абу-Муслигв. — хIаьта машинаш кхоачамболаш йоацандаь дукхагIа хьа ахка йиш ац хIанз, хьаькача йоаргьа.

Хьа а аькха уж дIаяхьарга хьежаш шекара свеклаш кхай тIа лоаттас раьза бац гектаршиаш а. ХIана аьча йиьхка йолча хана шин дийнаьа ара лоаттайча хIара тоннах цхьа центнер дозал дIадоал.

Машинаш кIезига хилар а свеклаш сихагIа чуэцаргьа йоахилса шоаех тийша долга а кхетадеча шоферашта ниэ дIакхоачар ду ма хулла овсаргIа болх бе гIерташ. ХIанз цу отряде болча шоферашта юкъе цаI вац балха нормаш 150 процентал лохагIа кхоачашъеш. ХIаьта къаьстта раьза я отряда коллектива шофера Ахматов Овхада беча балха. Социалистически ахье хьалха а волаш кьахьегарал, нахаца дог цIена хиларал совгIа, эшача хана гIулакхаца новкъостал де кийча ва из хIаранена.

Дукха хIама ца эшаш 90 гектара тIара хьаькай отрядо свеклаш. пачхаьалкхена дIаеннай хIанзас 2600 тонн совгIа.

Хьувкъам чуэцара балхаш вогIа вIаштIехьдаьха даIс а. шоллагIча отрядочул дикагIа кхеьй шекара свеклаш Хатуев Ахьмада кулгалдеча цхьоалагIча отряде а. Пачхаьалкхенца свеклаш дIаялара шин план кхоачашъе лаьрхIад цун коллективо. Дагалаьцар хийца кхоачашде йиш йолаш я из. Цуица ба совхозе эггара дукхагIа (хIара гектара тIара 400 центнер совгIа) шекара свеклаш кхеьь бола гектаршиаш Шовхалова Румент. Насаева Шовли, Падаритова Роза.

Совхозо дукха хIама па эшаш 300 гектара тIара чу а ерзаьь 7500 тонн шекара свеклаш дIаеннай пачхаьалкхена. Уих шерара планаш дикка тIехкхоачашъергхилараx шеко йолаш бац боахама кулгалхой.

Свеклай лордаш а пайда боацаш йоалц. ХIанз ялата хьажкIаш чуэцаш хьокхаш дола денъа гIадам а теха силос кийчъю царех. Доакъара база чIоагIъяра дикка новкъостал дергдолв гIулакх да из.

М. ХАМАТХАНОВ.

Пятилетка гвардейцех цаI ва «Госкомсельхозтехника» МагIалбикерчи предприятё болх беш вола цхьоалагIча класса водитель Картоев Шахьан - Гири (сурта тIа). Уих шерара хьувкъам чуэца болабелча денз «Ингушский» совхозе къахьег цо. БIаьш тоннаш ялат хьаттаьна, заготзерно пункташка дIадихьад уих гурахьа хьалха латтача водитело. Цун машина тIа ягIа социалистически ахье котваьинчоа тела цIе вымпел.

В. ДЗИСЯКА сурт.

НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ПРОМЫШЛЕННОСТО 1979 ШЕРА ИЙС БЕТТА ПЛАН КХОАЧАШЪЯРАХ ЙОЛА

СВЕДЕНЕШ

(процентаща)

	Продукци мехкаьь-яккхара	Валови продукцегIа	Къахкега-на овсарe хьаьдара
Еррига республике гIолла	100,6	99,9	100,3
Ленина орден лелаеча «Грознефть» производственни объединене	101	102	101
Грозненски ремонтно-механически заводо	102	104	105
Карабулакски химически реагентий заводо	102	102	102
«СевКавнефтегазпереработка» яхача производственни объединене	102	102	103
Лаьттан кIаларча кIоаргача йоахалах пайда кIбеча Къилбаседа-Кавказски управлене	112	107	107
«Грознефтеоргсинтез» Грозненски производственни объединене	[illegible]	[illegible]	99,0
Грозненски «Нефтехимчасть» яхача заводо	101	100,6	103
«Красный молот» заводо	100,4	100,7	102
Грозненски производственни «Оргтехника» объединенена чуйоагIача «Электроприбор» заводо	101	100,8	100,3
Iилма - производственни объединене «Промавтоматика» опытни заводо	[illegible]	102	101
«Пищемаш» заводо	102	101	100,7
Гl. Ахриева цIерагIча «Электроинструмент» заводо	103	102	100,4
«Трансмаш» заводо	104	105	107
Электромеханически заводо	101	104	100,4
Гудермесски медииструментий заводо	104	96	97
Ацетоноин заводо	106	101	101
«Грозэнерго» районни управлене	100,4	100,5	103
«Терек» яхача объединене	100,0	92	87
«Союзавтоматстром» ВНПО опытно - экспериментальни заводо	102	104	102
Радиотехнически заводо	100,1	96	102
Электроремонтни заводо	100,4	100,4	100,4
«Вторчермет» объединене	102	101	101
Цементни заводо	94	91	93
Грозненски аьшкбетонни конструкцей заводо	100,3	96	96
Нохч - ГIалгIай карьероуправлене	98	98	100,3
Грозненски ремонтно - механически предприяте.	103	103	108
«Чечингсельстрой» треста аьшкбетонни конструкцей заводо	101	100,0	103
ГIишлон материалийн гIишлон индустрен Аргунски комбинато	100,2	102	100,1
«Чеченингушводстрой» гIишлон управлене Аргунски аьшкбетонни изделей заводо	107	108	95
«Чеченингушводстрой» гIишлон управлене ремонтно-механически мастерске.	100,0	100,0	88
Рудай йоаца материалаш йоахачел чакхйоахачен Карабулакски заводо	100,2	101	104
Хьун боахама управлене	105	107	96
«Автоспецоборудование» яхача опытно - экспериментальни заводо	103	104	100,1
Мехкарьеро	104	105	102
Назрановски трикотажни фабрико	101	98	98
Производственни швейни объединене	102	100,7	100,8
Кога гIирс беча фабрико	103	103	103
Грозненски генарий дьтта доаккхача заводо	104	106	108
Шекар доаккхача заводо	106	104	104
Нохч - ГIалгIай производственни аграрно - промышленни - торговни «Консерплодоовощ» объединене	101	95	101
Дулхкомбинато	100,5	103	103
Шурий промышленноста объединене	103	105	104
«Чеченингушпиво» объединене	104	102	103
Мыкха продуктай Нохч-ГIалгIай производственни управлене	103	103	102
Грозненски экспериментально - механически заводо	100,9	103	103
«Сельхозтехника» яхача республиканскии объединене	104	103	101
«Металлоторары» яхача заводо	84	83	89
Протезно - ортопедически предприяте	105	100,0	100,0
БIаргий са доацарий общество	102	101	102
Къорех мотташ бэрий общество	102	101	105
Издательствай, полиграфе, книжни торговле гIулакхашта йолча управлене	103	105	106
«Чечингушстройматериалы» яхача производственни объединене	100,8	100,5	99,5
Кхачан промышленноста министерство	106	103	103
Моттигерча промышленноста министерство	[illegible]	95	99,9

НОХЧ-ГIАЛГIАЙ СТАТУПРАВЛЕНИ.

Нов. Г. М. Вартанова Нохч-ГIалгIай АССР культура заслуженни болхло яха сийлен цIи ялярах дола

НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТА ПРЕЗИДИУМА

УКАЗ

Студентех болча кагирхошта физически кхетам балара дакъе доккхий гIулакхаш карагIдувларах, общественни вахаре хьинаре дакъа лацарах Нохч-ГIалгIай Автономни Советски Социалистически Республика культура заслуженни болхло яха сийлен цIи лойла **Вартанов** Григорий Мартиросовича — академика М. Д. Миллионщикова цIерагIча Грозненски мехкдаьтта института физически кхетам балара кафедра воккхагIволча преподавателa.

Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума председатель **Х. БОКОВ.**

Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума секретарь **Н. ПРАВЕНЬКИН.**

г. Грозный.
1979 шу. 8 октябрь.

Нов. И. М. Крисюка Нохч - ГIалгIай АССР Iилма заслуженни деятель яха сийлен цIи ялярах дола

НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТА ПРЕЗИДИУМА

УКАЗ

Iилма дегIадоаладеча доккхий гIулакхаш карагIдувларах, берната Iилма - педагогически болх барах, общественни вахаре хьинаре дакъа лацарах Нохч - ГIалгIай Автономни Советски Социалистически Республика Iилма заслуженни деятель яха сийлен цIи лойла **Крисюк** Ирина Мечиславовнана — академика М. Д. Миллионщикова цIерагIча Грозненски мехкдаьтта института юкъарча геологе кафедра доцента.

Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума председатель **Х. БОКОВ.**

Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума секретарь **Н. ПРАВЕНЬКИН.**

г. Грозный.
1979 шу. 8 октябрь.

СОЦИАЛИЗМАН МАШАРЕН НАЬКЪАГIА

ГДР вIашагIъелла 30 шу дизара хетаь торжественни заседани

БЕРЛИН, 8 октябрь. (Спец. корр. ТАСС). Социальни, экономически, культурни дегIаяра дакъе Iалаьмате доккхий толамаш даьхад ший исторе тIехь итт шера Германски Демократически Республика. Германе Социалистически едини парте хьалхленца Советски Союзой кхыча социалистически мехкашен вхадал тIехьа деш дола новкъостал дарде а лу-цаш ГДР халкъ бIубенна социалистически общество хьалъеш доала. ГДР вIашагIъеллача дийнахьа денз сийлахь-ткъаь итт шу дизара хетаь кр тахак хиниа СЕПГ ЦК, ГДР Пачхаьалкхен совета, Министрий Совета, Къаман фронта Къаман совета торжественни заседани.

Республика Дворце гулбелар дунен халкъашта юкъерчея немецки революционни болама ветеранаш, бокъонца йолча эггара хьалхарча демократически, машар безача немецки пачхаьалкхена ларде елларaш, производстве хьалхалаттараш, цIи теза Iилман культурен деятелаш, общественни, кагирхой организацей викалаш, Къаман халкъа эскара бIухой.

ЧIоагIа, дIаьхдаь тIоараш а тохаш гулбеннарашa тIаийцар КПСС ЦК Генеральни секретарь, СССР Лакхехьарча Совета Президиума Председатель Л. И. Брежнев, СЕПГ ЦК Генеральни секретарь, ГДР Пачхаьалкхен совета Председатель Э. Хонеккер, советски партийно-правительственни делегаце членаш, СЕПГ ЦК Политбюро членаши членалла кандидаташи, ГДР Къаман фронта чуйоагIача партей кулгалхой.

Гулбеннарашa дIаьхдаь тIоараш а тохаш моарцал хетт цIей деддеча кхаьчача партийно - правительственни делегацешта керте латтараш-ка — БКП ЦК Хьалхарча секретарега, НРВ Пачхаьалкхен совета Председателага Т. Живковга, ВСРП ЦК Хьалхарча секретарага Я. Кадарга, МНРП ЦК Хьалхарча секретарага, МНР Сийлахь-йовхача Халкъа хурала Президиума Председателага Ю. Цеденбалага, ПОРП ЦК Хьалхарча секретарага Э. Герекага, КПЧ ЦК Генеральни секретарага, ЧССР Президентага Г. Гусакага, РКП ЦК Политисполкома членага, СРР правительства премьер-министрага И. Вердецага, Германски коммунистически парте Председателага Г. Мисага. Президиуме шишта ба гулбеннарашa бIайхача безамца тIаийца КПВ ЦК Политбюро член, СРВ правительства премьер-министра заместитель, СРВ кхыча мехкашцарча гIулакхий министр Во Нгуен Зиап, ТПК ЦК Политически комитета член, ТПК ЦК секретарь Ким Хван, Куба Компарте ЦК Политбюрой секретариатей член, Куба Республика Пачхаьалкхен совета член П. Мирот Прието, НРПЛ ЦК Политбюро член, ЛНДР премьер-министра заместитель Фуми Вонгвичит, СФРЮ Президиума член, СКЮ ЦК член С. Крайгер, Кипруче Халкъа Республика Халкъа революционни совета председателa заместитель, оборона министр Пен Сован, Машара Дерригдунея Совета Президент Р. Чандра, кхыча мехкий, политически партей, къаман-хорламукъален болами делегацей кулгалхой.

Цига иштта я Советски Союза маршал В. И. Чуйков керте вола тIеман советски ветераний делегаци, советски общественни организацей делегацеш.

Торжественни заседани хьайийллар СЕПГ ЦК Политбюро члена, СЕПГ Берлински округкома хьалхарча секретарь К. Наумана.

ДIалокх Германски Демократически Республика Пачхаьалкхен гимн.

ГДР 30 шу дизара хетадаь яьамаьл дир гулбеннарашa дIайхача безамца тIаийцача новкъоста Эрих Хонеккера.

ЧIоагIа тIоараш тохаш тIаийцача новкъоста Леонид Ильич Брежнева къамаьл дир торжественни заседане дакъа лоацараштa хьалхашна. ЧIоагIа тергам тIабахийта, дукхаза тIоараш тохаш юкъагIдоахаш ладийгIар къамаьлага.

Дохка торжественни цIей чакхдаьлар «Интернационал» а локхаш.

* * *

Цу дийнахьа новкъоста Л. И. Брежнева КПСС Центральни Комитета, СССР Лакхехьарча Совета Президиума, СССР Министрий Совета цIерагIа СЕПГ Центральни Комитета, ГДР Пачхаьалкхен совета, Министрий Совета дIаделар совгIат — «Космически вежарий» яха сурт. Цу сурта тIа художника Ю. Королева хьаьехкад вежарашха болча шин мехка викалашта космически аренашка цхьана низь беш карагIдаьнна декъале гIулакх.

* * *

Сехкан, 8 октябре, ГДР-е официальни доттагIален визитагIа хиъна КПСС ЦК Генеральни секретарь, СССР Лакхехьарча Совета Президиума Председатель новкъост Л. И. Брежнев керте вола советски партийно правительственни делегаци Берлинера Москве цIаяхкьар.

АКАДЕМИКА М. Д. МИЛЛИОНЩИКОВА ЦIЕРАГIЧА ГРОЗНЕНСКИ МЕХКДАЬТТА ИНСТИТУТА БОЛХЛОШТА НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТА ПРЕЗИДИУМА СИЙЛЕН ГРАМОТА ЯЛАРАХ ДОЛА

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума

УКАЗ

Республика халкъа боахама йоккха говзал йола кадраш кийчъеча доккхий гIулакхаш карагIдувларах, общественни вахаре хьинаре дакъа лацарах Нохч-ГIалгIай Автономни Советски Социалистически Республика Лакхехьарча Совета Президиума Сийлен грамота лойла:

Башидов Борис Николаевича — академика М. Д. Миллионщикова цIерагIча Грозненски мехкдаьтта института кафедра заведующи хинначоа.

Келигов Юсапа Мурата — академика М. Д. Миллионщикова цIерагIча Грозненски мехкдаьтта института философен Iилман коммунизман кафедра доцента.

Конлев Александр Федоровича — академика М. Д. Миллионщикова цIерагIча Грозненски мехкдаьтта института материалий сопротивлене кафедра заведующена.

Краснова Валентина Михайловнана — академика М. Д. Миллионщикова цIерагIча Грозненски мехкдаьтта института мехкдаьтта, газа, технологен химен кафедра лаборанта.

Латыпова Фяра Сабировнана — академика М. Д. Миллионщикова цIерагIча Грозненски мехкдаьтта института № 1 йолча общежитe кубовщицана.

Мальсагов Уматгирс Ахьмада — академика М. Д. Миллионщикова цIерагIча Грозненски мехкдаьтта института физика кафедра заведующена.

Мовмыга Георгий Тихоновича — академика М. Д. Миллионщикова цIерагIча Грозненски мехкдаьтта института нефтепромбиологен гидрогеологен кафедра профессора.

Тепсаев Нижа Абдул-Вагаповича — академика М. Д. Миллионщикова цIерагIча мехкдаьтта института нефтезаводской аппаратура кафедра заведующена.

Чиркова Надежда Сергеевнана — академика М. Д. Миллионщикова цIерагIча Грозненски мехкдаьтта института кафедра заведующи хинначоа.

Шуник Юрий Давыдовича — академика М. Д. Миллионщикова цIерагIча Грозненски мехкдаьтта института мехкдаьтта машиностроенен металлаш технологе кафедра доцента.

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума председатель **Х. БОКОВ.**

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарч[illegible] Президиума секретарь **Н. ПРАВЕНЬКИН.**

г. Грозный.
1979 шу. 8 октябрь.

НОВ. Г. С. ЛЕВИНАНА НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР КУЛЬТУРА ЗАСЛУЖЕННИ БОЛХЛО ЯХА СИЙЛЕН ЦIИ ЯЛАРАХ ДОЛА

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума

УКАЗ

Кагирхошта коммунистически кхетам балара дакъе доккхий гIулакхаш карагIдувларах, общественни вахаре хьинаре дакъа лацарах Нохч-ГIалгIай Автономни Советски Социалистически Республика культура заслуженни болхло яха сийлен цIи лойла:

Левина Галина Савельевнана — академика М. Д. Миллионщикова цIерагIча Къахьегама ЦIеча Байракха орден лелаеча Грозненски мехкдаьтта института газета редактора.

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума председатель **Х. БОКОВ.**

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума секретарь **Н. ПРАВЕНЬКИН.**

г. Грозный.
1979 шу. 8 октябрь.

Іилма конференци

ДУНЕ МЕЛ ДОАЛ ЦА КЪАСТА-

КХЫ ЧІОАГІАГІА ДОТТАГІАЛ ДАЦ

Конференци хьаеллаш КПСС Нохч-ГІалгІай обкома хьалхарча секретара А. В. ВЛАСОВА даь къамаьл

Іилма конференци хьаелла ди Нохч-ГІалгІайчен, Къилбаседа Кавказа ерригача республикий исторейн юкъедовгІаргда Советски Союза халкъий вежарашха дола доттагІалла дохаргдовцаш хилара къаьгга тешал а хина.

Тахан Грозне хьагулъенний вай историческии Іилма, кавказоведий, Москван, Ленинград, Къилбаседа Кавказа автономни республикийн, вай біарг ма кхоачча уллача Даьхен дукхача союзни республикийн Іилмаи учреждений боккхача Іилмахой йоккха форум.

Цо чулоаца Советски мехка халкъий сийлахь-доккха доттагІал.

Вай дегаш. Нохч-ГІалгІайчен беррига къахьегамхой деган хьалдиза тІехьухьш да вай сийлахь-йоккхача Даьхен дерригача халкъашцарча вежарашха болча безамахи цар сий чІоагІа деш хилараха. Оаха дерригача дег тІара моаршал хоатт «Къилбаседа Кавказа халкъий исторически кхелашкара Россе прогрессивни лоархІам» яхача лоархІамеча темана хетаьча Іилма конференце балха юкъе дакъа лаца баьхкача тхоай хьаьшашна, Іилмахошна, партийни советски болхлошна.

КПСС Нохч-ГІалгІай обкома, НГІАССР Лакхехьарча Совета Президиумей Министрий Советен цІоагІа мукъа ба сона вай вІашагІихктир вІаштІехьдаьккхарашта. эгара хьалха — РСФСР лакхерчен лахрхІача юкъерчен образоване Министерствана, СССР Іилмай Академе СССР исторе Института, лакхерча школа Къилбаседа Кавказски Іилма центре чІоагІа баркал але.

Коммунисташа, республика беррига къахьегамхоша парте Центральни Комитетага, цун Политбюрога, Леонид Ильич Брежневга шийга діахойт, тха республика, Къилбаседа Кавказа ерригача республикий экономика, культура, Іилма дегІадоалладара, вай сийлахь-йоккхача Даьхен халкъий лархргдоаца ленински доттагІал діахо чІоагІдара вІаьд ца луш цар йоакхо ярах уж шоашта чІоагІа безилга. хІаьта дег тІара баркал а ахІ

ДІадахача шера Грозне волаш, Леонид Ильич Брежнева Къилбаседа Кавказа республикий кулгалхошца къамаьл даш вай доаман крайй экономикийн культурен дегІайоалларна керда торонаш хьагучаньяр. партийни организацей, беррига къахьегамхой уйла тІерзайир халкъа боахам кхы а сихатІа айбара. Уж указанеш кхоачашьелга хиль а хиннал, да а да, хург а да Нохч-ГІалгІайчени Къилбаседа Кавказа ерригача автономни республикайн коммунистийн къахьегамхойн сий долеш боккхача бехкгоналмск гІулакх.

Лоаманхоша шоай дегашка чІоагІа лоаттабу Советски мехка дерригача халкъашцара безам, царна баркал сай. ОагІув оагІох а теха къовсам лоаттабаьб цар Сийлахь-йоккха Октябрьски революцей котьяхкхара тІехьа, кортамукъали хрази бахьан, лерда вахар бахьан, марксизма-ленинизма сийлахь-йоккха идеяш котъяхар дукха.

Цхьана тІемаш деш, коммунизма гІулакх бахьан цхьана деган айденна къахьегаш хьахинначул чІоагІа тІен гІадвуташагІен доттагІал дац.

Таханарча конференце тема къоастадаро торо лургъа вай вежарашха долча халкъий сийлахь доккхача доттагІала гІулакха, парте XXV съезда решенеш. «Идеологически, политико-кхетама болх діахо тоабарах» бола КПСС ЦК сопам кхоачашбара керда дакъа юкъедахьа.

Хоаш ма хилара, исторически Іилмо чІоагІа вІашца ю социальни практикаца. Цо цхьана вІашагІдувз діадахар хІанзарчунца хургдолчунца, коммунистически кхетам балра пайдане средство я. ХІаьта шеко яц. В. И. Ленина хьийхача тайпара вай «воай юкъарчал доацача практически балха хьаьна йоагІа» исторически опыт вай конференце кІоаргга хьаелларгхилараха.

Нохч-ГІалгІайчен халкъаша, Къилбаседа Кавказа дерригача халкъаша Россеца вІаши леладаьча гІулакхий истори кІоарта тахнаро торо лургъа нохчий, гІалгІай, аварций, гІумкий, хІирий, черсий, балкхарой, черкесий. Къилбаседа Кавказа кхыча халкъий къахьегача наха эрсий халкъаца цхьана социальни къамаьи Іоткъама дукхьала. сийлахь-йоккха коммунистически идеалаш бахьан лоаттабаь къовсам кхы а кІоарегІа кхетабен гучабаннен, торо хургъя Къилбаседа Кавказа къахьегамхоша, царца Нохч-ГІалгІайченчар а, эрсийн вай Даьхен кхычен халкъашца біьшеренашкара доттагІален бувзамаш кхамачачаьла а дальха хьагойта гІертача буржуазни фальсификаторий оалаш бизза гучабаьла.

Къаманашта юкъера бувзамаш дегІаахари халкъаш, царца Къилбаседа Кавказера дараш а долаш, Эрсий пачхьалкхенах діакхетар. хоаш ма хилара, Іалаьмате боккха прогрессивни лоархІам болаш дар. Цунна уйла тІаахийтай В. И. Ленина. «Централизовании пачхьалкхе, — белгалдаьд Владимир Ильича, — юкъерча біашерене дегъадалараргара хургйолча социалистически цхьоагІонга боккха Іалаьмате боккха историческа гІебе». ХІоаз Іоаьча исторически материало тешавеш хьа хьокх кавказски халкъаш (царца Нохч-ГІалгІайченарам а) Россех діакхетар ше цаІ мара боаца нийса никъ хинилга а Къилбаседа Кавказа халкъашка диллача вІашагІкхетара процесс йиза чакхьаьла дукха хьалха а Росси объективно-прогрессивни лоархІам болаш хинилга а.

Керда исторически общность йола советски халкъ хьахилар кІоарга оалаш долаш да. ХІаьта массе а тайпара хьаллацэ доагІаш да Кавказа халкъий эрсийн, вай Даьхен кхыча вежарашха долчен халкъашца хинна айхлачен дукхача оагІорахьарчен бувзамий Іалаьмате боккха лоархІам кІоарга хьагучабаккха, СССР дахкхий вІаши хинна кІоарга бувзамаш цар исторически кхелаш вІаши кхезенна хинилга, цар доттагІал хьахилара дегІаахари хьатойта Іилмахой тІертар. Из доттагІал хьадоладеннад гаьнарча хаьаш, тайп-тайпарча халкъаша тайп-тайпарча ситуацеши эрсий халкъаца цхьоагІо пайдане. прогрессивни хилара йиць хержача хана. Из доттагІал леладьраш дукхагІбола къахьега нах бар. Документальни источникашкарчен дукхача Іилма тохкамашкарчен, къаьстта тІехьарча шерашка даьраш, дукхача исторически баьъдараша тешавеш баьду, къилбаседакавказски халкъашта, царца нохчашцен гІалгІашцен, дукха ха хьалха, кхыча лаьттаьашкарча агрессорашен Іоткъам лоаттабераш цІий Іоухийташ лаьтта Іоьаьрдеш даьча тІалатерах шоаш тешшаме лорадергдола нна Россех гуш хинна хилар. Кхыча лаьттакашкара хьаухачи мохк діалувцарашна лоаттабаьча цу къизача къовсаме чІоагІлора Кавказен Россен халкъий содружествон эрсийкавказски цхьоагІон, арахьарча реакце. классови лакхе лаьттарашта, исламен христиански духовенства дІододаьа вІаши тІемаш даьча шерашка а — цІаккха а хьадаьц ца.

Массанена а довзаш да вай мехка Пачхьалкхен гимна тІара кортамукъача республикий йохаргйоаца цхьоагІо даим яхаргйолаш вІашагІтехай сийлахьча Русь яха дешаш. Русь. Росси — из вай Даьхен исторически тІум. Из ба цун діахо дегІадра низ тийнна телаш а бола овла. Из къахьегамхойн цаІ йола пачхьалкхе лорарьчари иттаи долча ноахалий шоай цІа. Дукхача къамий Россе — ленинизма даьхе. Сийлахь-йоккхача Октябра даьхе. советски халкъий кхонахчаален талантен символ. Российски Советски Федеративни Социалистически Республика гома чу къаман дош ший тайпара къоастаделе дола масал.

Российски пачхьалкхенах діакхетара процесс Къилбаседа Кавказе шу біаь шерал дукхагІча хана йіахьенний. 1557 шера шоай лоІамагІа Черсийче, Адыгея, Черкеси Россех діакхетарца діа а йолаенна ший эгтара лахкагІча лагІа тІа кхачай из XVIII біьшере чакхйоалача итташ шерашка. Цу хана Россена чубоагІаш бар вай регионе бахача нахах дукхагІа бараш. Края исторически кхелашта керттера хинна из процесс. дукхача хана. шоаха ма харра, дукхача къилбаседакавказски халкъашна диллача йизза боашаш харцахьа хьахьинхаш хиннай. ТІехьарча итташ шерашка мара хьахиллакхар Россе пачхьалкхен доаландаша эрсий-къилбаседакавказски цхьоагІо хьахилара йола нийса концепци. Из бокъонца, бахха-дина событи Черсийчене, Адыгее, Черкесе, Къилбаседа ХІирийчене къерах Российски Федераце, ерригача ССР Союза къахьегамхойта интернациональни кхетам балара низ бола фактор хилар.

ТІехьарча шерашка хьагучадьнначa дукхача Іилмахой тохкамашка, СССР Іилмай Академе СССР исторе Институто Къилбаседа Кавказен Донен халкъий историографе хьаькъехьа 1978 шера сентябре яьча Іилма конференце торо елар XVI біашеран шоллагІа ах біаь шу — XVIII біашерен 80-гІа шераш чулоацача Россерча эрсий-нохчий-гІалгІай цхьоагІо ший лоІамагІа хьахиннача дукхача біашерий историе бе боагІа мах ца бар діадамкха. Дукхача Іилмахой, царца цхьана исторически Іилмай кандидата С. Ц. Умарова, исторически Іилмай доктора, профессора В. Б. Виноградова, кхычар Іилмай тохкамаша, СССР Іилмай Академе СССР исторе Института Іилмахой боккхача балхо торо елар Нохч-ГІалгІайче Россех діахийта 200 шу далара юбилейх дола дош оттаде. Из дош оттадаро гІоиттабир мотигера Іилмахой, хьаэтта проблема нийса къоастаяра боккха низ белар. Из бахьан хьагульей нохчийн гІалгІайн цаІ йолча Российски пачхьалкхенах шоай лоІамагІа 1781 шера діакхетар тешавеш бесьдаь йола методически нийсача позицеш тІара техха йоакхе а тайпара а бахйола материал. Из йоагІаш я Кавказа юкъарча закономерностешца, цо хаьдда харцду Россена мохташеа гІалгІашен вІаши цхьана делададь гІулакхаш Кавказа кхыча халкъашта дукхьала даха гІертен дукха діьхадена хІама.

Нийцача процессах хьахинна прогрессивни дараш массанена а довзаш да, хІаьта уж, шеко а йоацаш. цІаьхха а (эгтара кердагІа йола данеш юкъе а йоалаеш) укх конференце толкарга.

Къилбаседа Кавказах Россена чудоагІа дакъа а хинна діаттача цига дахача халкъий кхел айхагІа ювзаелар цу кролшка бахьача эрсий, украинцей, кхычар кхелаца. «ІІайнача СибарегІа» царимо Іобахьийтача Россе кхалкх лаьттача дукхача делтелий кхелацэ. ХІаьта прогрессивни общественни уйлано, тІехьенна тІадерзадаьча эгтара боаххагІа вахара низ болча лизаша територе цаІ ала ях ца Іеш воадействи йир цига бахача наха в. Къилбаседакавказски исторе къаьтта оагІув йолаш дагІи бусаргба Российски пачхьалкхене XIX біашерене боарка хинна турпала халкъа-кортамукъален болам. Цу цхьан хана ходам болаш къоастаде делаш да хьалхе а дага а лаьца Кавказе вІаши доаош хьедальа. укхаза тІемен хоастагІален хьалаш искусствено итташ шерашка хьаллийхача, исторически хьахулош лаьттача халкъашта юкъерча диллача доалахойн вІаши гарга кхача гІертарен вІиргаш хІаланде гІийртача самодержавен тІема машиниш кулаьмера тийша балиш. Цудухьа лоархІаме да царизмен а моттигерча феодальни клерикальни доал дерашца а доаш, кир хар а ца деш халкъаша вІаши цхьана леладьча гІулакхий прогрессивни дукхача оагІошнахьара форманаш нийса лихар.

Къахьегамен производственни гоазалаш вІаши вІаький ярца, вІаши гІо дара хьаллацара е, цу эпоха деппашца вьлча. — «совместничества», помещикий Россе доале лаьтта тайп-тайпара халкъаш вІаши дукхьала кхетадар стихийно е кхета а деш эшадарна хьахулар халкъий исторически наькъаш маІаш хилара процесс. Къилбаседа Кавказ ерригроссийски рынка юкъеоазарца. укхаза промышленни предприятеш хьахиларца дукхача къамий пролетарна отрядаш вІашагІкхетарца. Россе юкъара революционни болами хьалха латта общественно-политически уйлен дегІаярца царизм, помещикаш, буржуазаш, массе а тайпа клерикалаш хьадда. битаба эшабара кІийле кийчйора.

Ба а бацар е хила йиш а яцар Пушкинен Лениней мотт мара біашеренашкI діакъоастабаь хинна лоаманкой дунен исторе арене бозабара! Къилбаседа Кавказе марксизма-ленинизма идеологи чІоагІьяра. Россена из хилара нийсъ мара кхы бэ а бацар е хила йиш а яцар! Дукхача къамий Россе сийрди кхоаве бахьан къовсам лоаттабаь а шоай вахар діадуш а хинна бола беррига шийй интернациональни мулгІерашка кхотабаь йола Ленински Российски социал-демократически болхлой (большевикий) парти мара кхыйола парти а я яцар е хила йиш а яцар!

Буржуазни демократе кхайнадеш дола аморфни «халкъий вошал а доацаш.— Ленина белгалдаь ма хилара. — дерригача къамий болхлой вошал» — из дар хилаза ярйоацаш хьайоагІача Социалистически Революце цІеча байракхаш тІа яздаь хинияр.

КПСС ЦК Генеральни секретара, СССР Лакхехьарча Совета Президиума Председатела Л. И. Брежнева белгалду: «Дищалийта йиш яц исторе коммунисташта атта йоаца тІехьале йиталга. Эксплуататорски классаша Іаьдал бе доалладеш. хІаьта тІехьарча аргІаш эрсий царизм а йоацаш, біашеренашка халкъашта юкъе цІур бийхнаб. шоашта хоаше а хьалхатийттай къаман предрассудкаш. ХІаьта, кхетадеш ма хилара, коммунисташта нарагІдаьнна сийлахь-доккха хІама... сенах латт цхьа, из латт хьалха хиннача вІаши хийра бахара, моастагІала, ца тешаш хилара отношенеш шоай моттиг цхьатарра бокъо йолча халкъий доттагІалах вежарашка вІаши цхьана гІулакхаш леладарал дІаллараха. ВІаши леладеча гІулахий уж керда формаш хьакхелай сийлахь-йоккхача Ленина парте кулгал а деш къахьегача наха цхьана тІагІертта къовсам лоаттабеш. Большевикий ленински парте къонахчаш шийна хьалхашка оттадир эксплуататорски классаша юкъеихиьа: «тайп-тайпарча къамий къахьегамхой шоайла ца тешар..., — Ленина белгалдаьча тайпара. — дІаяа дІадаьккхар. хІаьта цун метта эттар санхетамен шийн лоІамагІен йола союз».

Исторе фальсификатораш Кавказера Сийлахь-йоккха Октябрь кхычахьара хьадена, Россе «чурча районализера» кхачдена хІама да ала гІерташ шоай хур могар дойя е. царна могаргдаш бахьдар харцде: эрсий болхлой класса турпалеча масало ІалашдаЬ ца Іеш. большевикий парте массанена а юкъе. царца Россе лоаман наха юкъе а, баьча Іалаьмате боккхача интернациональни классово кхетамен балхо а Іалашйир юстара дахьача къамий къахьегамхой российски пролетариатацарен цун авангардица — ленински партацарен революционни союз хилара эша масштабаш.

60 шерал кІеззига дукхагІа ха мара ца лаьттина лаьтта эгтара хьалха къамаш нийсхоя общество хьалъе йолаьь. ХІаьта уж — интернационализм, халкъий доттагІал котдоьна, Къилбаседа Кавказа халкъий экономикийн культурен цІаккха а ца хиннача тайпара лакхъенна шераш.

Къамий дешаех болча ленински хьехамо, халкъий вахара чоалхаенчен вІашдукхьанаш йолчен явленешта анализ арга ленински хьисаш хьажаро кийчъу къамий процессаш тахнара йолча Іилма методологеца, гІо ду цар чулоацамаш дегІаяхара лостамаш хьагучадаха. Къамий отношеней проблемаш тахка діаволавалара марксистски поанеш сенах латт якача хаттара жоп душ В. И. Ленина белгалдир. «Коммунистически парте. буржуазе Іоткъам діабаккхара пролетариато лоаттабу къовсам сакхетаме хьатойтар ше хиларах тарра къаман деша керте абстрактни формальни принципаш а ца уттаеш... уттаде дела исторически хьадда дола, эгтара хьалха экономически хьал малагІа да нийса чоте яар...»

Вай конференце трибуна тІара хьахозаргьа Къилбаседа Кавказерча социалистически хувцамий левача а царех хьахиннараша а хетаьь дукха доклада тохкамаш. ХІаьта цар керттера чулоацам хургба дукхагІа дегІадача Россе областаш. эрсий халкъо моттигера халкъаш біашеренашка экономически культурни даьхе тІехьадиса хилар діадаккхара бокъонца мах бась варгвоаца новкъостал даьлга хьагойтар. Цу тІа а из новкъостал шоашка йортта рузкъа хиларах, шоай хьашташ кхоачаш а дах деш а дацар. Из дора де лерхІа классови дар юкъа долаш, беррига къахьегамхошца-согражданашна пролетарски хамаьрлал лоалш. «Къамий йистош тІехьайсар діадаккхар. уж сийсагІа дегІайоалара низаш тІадахийта. гучахьа дІаерда вай. халонаш Іовца кийча хилар, — белгалдьа Л. И. Брежнева, интернациональни декхар сона Ленина Россе пролетариатага даь васвет дар. ХІаьта эрсий болхлой классо, эрсий халкъо ца деннар сийлениа кхачаш а дар».

В. И. Ленин ваь 100 шу дазарга КПСС ЦК яздаьча Тезисаш тІа эгтара хьахха вьлар советски халкъ наьха принципиально керда, интернациональни общность, СССР беррига къахьегамхой социалистически союз яхар фуд. Из историческа общность — дийна, хадданза дегІауха организм — хьахилар мохи общественни дегІабоалабара дерригача керда-чох законагІа хила ма доагІара хьахиннар, социализм хьалъени дегІайоагІаш хиначa шерашка карагІдаьннар.

Расови доаиаш къаман эгоизмн, колониализми цІий Іоухийта тІемаш фуд ца хоаш бакаргболча хургйолча коммунистически общества наха массазза а баркал яхаш йоахаргья вайна доттагІлен, бокъонца йолча гуманизмаи интернациональни солидарностен маяк а хинна дІаэтта СССР хьахоллача ший Іалаьмате доккхача хьаькьалок бакхи сийлахьа гІулакх дах волча Ленина цІи. Цар донкал а деш юцаргъя цхьоагІонча, пачхахьалкхен союзага кхачара вай мехка дерригача къамий къахьегамхоша лелабаьча халкъа юкъарча болама керте эттача, уж кхерамахи халонехи чакх а баьха социализм котьяккхарга. Советий Мохк цІаккха а біарга ца дайнача тайпара хозбаь-тоабарга боалабаь Коммунистически парти. Цар доагІаш дола сий дергда вай сийлахь-йоккхача Даьхен дерригачa халкъаш даим цхьана хургдолаш кхотадаьча а дерригача вежарашха долча халкъашца цхьана, ленински парте кулгал а деш, дерригача дунен тІа коммунизм котьялара зама хьайийллача эрсий халкъа.

Мукъаба сона, новкъостий, Іилма конференце вІашагІтехарашта цІевкха я баркал ала, цига дакъа лоацарашка бермате толамаш дахар, эгтара хьамсарагІа, дикагІа дар царна хилча ловлга діакхайкаде!

ЦХЬА ДЕЗАЛ ХИННА ВІАШАГІ А КХИЙТТА...

СССР Іилмай Академе СССР исторе Института директора, академика А. А. НАРОЧНИЦКЕ «Къилбаседа Кавказа халкъий исторически кхелашка Россе прогрессивни лоархІам» яхача доклада тІара

КПСС ленински къамий политика чакхйоаккхача юкъагІа Къилбаседа Кавказа халкъаша керда доккхий толамаш дахьад шоай экономика. Іилма, культура дегІайоалаеча. КПСС ЦК Генеральни секретара, СССР Лакхехьарча Совета Президиума Председатела мов. Л. И. Брежнева белгал ма даккхара, «вай мехка хьа а хинад, чІоагІ а деннад шоллагІча къамех шоаш бале а, классови хьашташи лерхІараши цхьатарра хиларах вІашагІкхийттача къахьегача наха сийлахь-доккха вошал, хьехнинай исторе чухь хиланза йола, ала бокъо а йолаш шай халкъий ленински доттагІал оалаш йола отношенеш». Къилбаседа Кавказа халкъаш советски халкъий дукхие къамаш чулоацаш болча сийлахь-боккхача дезала цхьа дакъа а хинна діаттад.

Къилбаседа-Кавказски наьха славянски халкъий хьалха діабахача дьшцара бувзамаш антични замангара хьадоагІаш да. Цул тІехьагІа, долла хІама хІалакдеш гунисе чухьадхар хинначуд тІехьагІа дерригa халкъаш кхычахьа даха діадохийта зама хьатІаэттача хана, хІанзарча Украина доалонашка баьхача иранояхчий скифо-сарматий цхьа дакъа юкъедахад вІашагІкхеташ латтача малхбоален-славянски общноста. ХІаьта Къилбаседа Кавказе баьхача ираноязычни наха, цу районерча цхьайолча кхыча гІемех діа а уаш, шоай мотт царга діатийннаб. Цу процессашца дувзаденна да аланий, хІирий а цхьадола кхы халкъаш а (къоаршой, балкхарой, кхыдараш) хьахилара истори.

Х-ча біашерен 60 шерашка Хазарски каганат эша а ль Святослав котвоьначул тІехьагІа цхьа ха-заза лььпача гІолла адыгашца. кесаща, Къилбаседа Кавказа кхыча-халкъашца торгови бувзамаш хинна Тмутаракански княжество хьахулача Таманск ахтІайрен тІа чІоагІдну эрсий.

Къуабехьен эрсий арекашш пилоцаш кхачаро хІаьта цул тІехьагІа монголаш тІахьалхеро» дикка лаьсІдаьд Къилбаседа Кавказа халкъий Русцара бувзамаш. Цунца цхьана историннкаша тешал ду, татаро-монгольски полчишашцарна къовсаме эрсий лаьттаишта Къилбаседа Кавказа халкъий оагІонгахьара тешаме цхьоагІонхой корабаь хилара. Ордански есароза вІалхара бовла гІерташ хинна царех дукхдабараш. Іннерза тІайнцаб нохч-гІалгІай общинаша, черкесаша, дагестанцаша. Куликова ара золотоордински біу боха а баь, золотоордински Іалапах мукъальнна Эрсий пачхьалкхе дукха а дукхагІа чІоагІънай.

Эрсий къилбаседакавказски бувзамаш дегІадоагІача керда этап я хинна діаэттай XVI-гІа біашере. Цу хана денз эрсий источникашка гучаьва Кавказа халкъашцарча бувзамий хьакъехьара официальни даннеш. 1552—1556 шерашка Россех діатехай Казански Астраханскин ханствш. Каспийски фордага діакхаьчай Росси. Цо гІо дад Русецара Къилбаседа Кавказа халкъий традиционни бувзамаш юха оттадара. Цунна кІезига доацаш новкъостал даьд эрсий Терка тІа кхачаро. ВІаши юкъерча доттагІала гІулакхашна боккхача лоархІаме хиннай арсаща цхьана Кавказа лоаман халкъий вичалаш а баьха Терски город. XVI біашерене Российски пачхьалхене шоаш діачувоца кхаш дехараш де доладу къилбаседакавказски халкъаш.

XV — XVI біашерена Къилбаседа Кавказ діатара политика леладо Къилбаседа Кавказен Русен чу гІортара йола плацдарм хинна Крымски ханство цу ший агрессива юкъеозача низ болча Османски империе. Массеи стратегически гІулакх лийрхІад османски крымски гІаьрахоша: Къилбаседа Кавказ караерзаелта, Каспийски форда тІен Закавказьен кхочалга. Къилбаседа Кавказе баха нах Османски империпа есаьх тела оттебелта.

Черсашкахьен, Нохчечен, Дагестана территорецa айхха оагІув а болаш баьха байдда бахьна эрсий ха діа ме йода терски казачество а хиле діотташ хиннаб. Барт тоаш хиннаб цар цига бахача нахаца. цхьана къовсам лоаттабаьб арахьарча моастагІашца. Цуца цхьана, чурча вІашдуьхьаленаш гІоарал доадаьча Къилбаседа Кавказа. феодальни образованешта мегадац кавказски халкъий фу ходадара кхерах тІетиссача Турце агресси юхатоха. Цу хенашна низ болча Россегара гІо леха дагьнад уж халкъаш.

1552 шера ноябре Москве еаай адыгейски халкъашнара эгтара хьахара Канукоа Машук. Извузлуез Иван. Талашук керте латташ хинна официальни посольство. Посольства дийхад, «цар пачхьо шоаш тІаэцар. шоай гадамилар, хІаьта шоаш шоай лаьтташ а тІехьа нийна чулатта діачуэрар. тІамиза крымски пачхьалкх шоаш лорадар».

Къулбехьен эрсий лаьттаmta чухьалха кийчлуш бола крымца юхатоха кийчо еча хенна нийсъенний Москвера переговораш.

XVIII біашерена эрсашцара уйла діахо чІоагІлу Къилбаседа Кавказа кхыча халкъий — хІирий, нохчий, гІалгІай, Дагестана народностий. Керда нарадаьча 1770—1781 шерашкарча документий анализ яро йиш кулийт Нохч-ГІалгІайче Россе діачуярха проблема кердача тайпара тъоастие.

ХІанзарча вай исторически литература тІа тІехьтІехьа шерагІа баркаш латт машар тІехь переговораш ярцен лоаман халкъий оагІонгахьара дехараш дарием Къилбаседа Кавказа халкъаш Россех діакхетарах бола тохкам. Цу цхьан хинна тохкаши хьагучайоаккхаши я Къилбаседа Кавказе царизмо лелаьь реакционни политика. пачхьа тІема-административни Іаьдало дань низаш.

Къилбаседа Кавказа халкъаш Россех діакхетаро цар кхерамале чІоагІъьнай. мелбаьб е діабаьккхаб Османски империегахьарен шахски Иранагахьарен царна тІа лаьтта кхерам, хІаьта иштта кІоарга социальни хувцамаш а даьд.

Къилбаседа Кавказа халкъаш ерригроссийски экономически процесса (генелисен капитализм дегІаярен) юкъеоазарца тІехь-тІехьа йохаш діадда йолаеннай патриархальщина. арахьа бувзаш боаца гот. Дукхьал цунца дувзаденна лаьдаьд Ф. Энгельса К. Марксага. «Іаьржачен Каспийски фордашта я Центральни Азея а цивилизаторски лоархІам болаш да Россе ду доал...»

МутІареча эрсий нахаца, прогрессивни. бокъонца халкъа Россе вивалаца айхха оагІув болаш хиларо лоаман къахьегача адамий кхы а чІоагІагІа дог телаидаьд шоай исторически кхелаш цхьатара хиларах; царизма къилача эксплуататорски политико Іазап тІалоеттадаьд Россе къахьетача халкъа санна, иштта Къилбаседа Кавказа халкъашта а.

«Исторе диалектика иштта я, — белгалдоакх КПСС ЦК членалла кандидата, академика Б. Н. Пономарева,— царизмо реакционни лерхІараши методаши лелаеншехьа а халкъаш Россех хьалохаро, цар низан къаманш социалхІана Іазапа дукхьала лоаттабеча къовсаме эрсий халкъа низашца вІашагІтохаро кийчъяьй пролетариат ленински парти керте а йолаш бусолахаь кхьаьчача хьалха хиннача пачхаьа империе дерригa халкъаш мукъадахарга а исторе чухь гаиза йола вай Даьхене дахача къамий социалистически содружество хьахиларга а кхочаваьча ерригроссийски революционни болама юкъара фронт».

...Лоамара шахрача Іоарабовлара хьакъехьа шоашта массала а дагадьллар, цхьадолча даьхе мара хинадеце а. кхоачашде торо кхаьчай лоаман нахага. Из бахьан долаш диина ай а деннад. дегІа а даьхкад хІама кхоллаш дола низаш.

Хьалхалаттача Россе Къилбаседа Кавказа халкъий кхелашта алиини ярах прогрессивни тІехьале XIX-ча біашерен хьалхарча ах даьхе кхы а кІоаргагІен шерагІен хиннай. Россецара политически, торгово-экономически бувзамаш діахо чІоагІдалара процесс йолаелу.

Сийлахь-йоккха Октябрьски социалистически революц котьялларах овлангара деш эргальнай вай мехка а дерригача дунен тІа а дахача дерригача халкъий кхелаш. МоллагІча революце овлангара дош — Іаьдалах дола дош — къахьегача адамашта пайдана долча оагІоральа къоастадаьд цо. Исторе чухь дукхьашха къахьегамхоша йиза котало а йоаккхаш чакхбаьнаб эксплуатацена, социальни къамаши Іазапа дукхьала цар лоаттабаь къовсам.

Болхлой классо къеча ахархошца цхьоагІо а йолаш большевикий ленински парте кулгалца чакхъяьккхай Іазапахи эксплуатацехи халкъаш мукъадахара дерригдунен-исторически мисси.

Хьалха тІехьадиса хинна дукха халкъаш, хІаьта царех хиннад Къилбаседа Кавказа халкъаш а, сихача наькъаца дегІаккхувлар, российски пролетариата оагІонгахьара шийна болча аьттон дукхьа доацаш цу халкъашта даь новкъостах — из долла хІама адамий исторе чухь керда зама хьайийлача эрсий болхлой классо чакхдаьккха шинни нийсса кхы цхьаькха доаца денале интернациональни гІулакх дар.

Социализмага довлача юкъагІа Къилбаседа Кавказе къестадаьд дерригa къамаша народносташи къамий бокъонаш цхьатара хулга Іалашдар. патриархально-феодальни строй діаяккхар. край промышленни гІулакхашца йирчайовхаш, тишъеш нарасерзаелта юхатохар. къаман болхлой класс хьакар. дукха лоаман халкъаш леле ца луш халача лоаман районашкара цІаьрача лаьтташка Іоврадехар санна дола исторически декхараш.

Большевикий парти — российски болхлой класса авангард — В. И. Ленина тІахьнийхай дукха къамаш дахача вай мехка дерригача халкъий. цу даькъе Къилбаседа Кавказа халкъий а экономически культурни дегІадаххара боврамаш цхьатара нийсдергдолы наькъаши средстваши дахара. Лоацача исторически халашка Іалашъялза ярйоацаш яр социально-культурни дегІадахкара боврам боацаш лакха темпаш — промышленни производство, халкъа образовани, культурно-политически просвещени, Іилма, литература, искусство йоаржаелга. и. кх. дІ.

Къилбаседа Кавказа халкъашта, СССР дукхача кхыдолча халкъаша а санна, дегІаахара капиталистически стади юстара а юташ, кот гІортота яьй эгтара хьалха советски болхлой класса доккхачен массе оагІорахьарчен новкъосталах. Къонача Советски пачхьалкхено ший тарлур мел дола хІама даьд діаяха реакционни ха каша йоллара, край эрганнхара. дийна а ях из юха хьалъотталра. социализмага довлилга чІоагІдара Къилбаседа Кавказа вежарашха долча халкъашта новкъостал дар дукхьа. Къилбаседа Кавказ. хоаш ма дарра, эгтара дукхагІа бе-бе къамаш дахача районех я. Цудухьа Іалаьмате боккха лоархІам болаш хинад укхаза къамий дош къоастадар.

РСФСР довзонеа чухьа край халкъаш шо-шоай пачхьалкхел а долаш даха хоашаеча юкъагІа Къилбалийтар тІераккхайсача республикански областаши хьалрах вьттув бола хьалаш хилар экономически, политически, культурни эргалонаш яра, капитализм юстара а юташ социализмага довлара.

Керда промышленни предприятеш хьалъяр, центрера заводаши фабрикаши кхычахьа діаяхьар йоккха социальни тІехьале йолаш гІулакх хиннад. хІаьта эгтара хьалхарча аргІанна цо гІо даьд къамий болхлой класса отрядаш хьахилара, къахьегача ахархошцара болхлой класса цхьоагІо чІоагІъяра, Къилбаседа Кавказе пролетариата диктатура социальни база шеръяра. Цо йиш хилийтар тІераккхайсача эксплуататорски классех юхе а биса, городен юртен діахьулабенна баьхнараша еш хинна дорха дукъьале юхатоха.

Къилбаседа Кавказе Сийлахь-боккхача Октябра маргІдаьнна лоархІаме социальни хІама хилар лоаман кхалсаг доала кІалхара аккхарах. Къилбаседа Кавказа хьалашца Іалаьмате хала декхар дар из.

Край діахо юхадийнъяра боккхача лоархІаме хилар Къилбаседа Кавказа къамий районашка социально-экономически отношенеш эргаяхара Советски Іаьдало чакхъяьха мероприятеш, белгтала аьлча, коллективизаци чакхъяккхар.

Керттерча даькъе нагийтовари боахама ларда тІа лаьтта эрсий юрт санна йолцаш., Къилбаседа Кавказа къамий районашка ондагІа хиннар патриархально-натуральни боахам бар, хІаьта цу гІулакхо къаьстта чоалхане хулийтар коллективизаце процесс. Хьалаш шоай тайпара хиларах Къилбаседа Кавказа лоаман районашка шоллагІа пятилетка кхоачашъеш мара чакхъяланзар коллективизаци.

Юрта боахама массе метте цхьатарра коллективизаци еш хиннача шерашка Къилбаседа Кавказа халкъашта Іалаьмате доккхен массе тайпарен новкъостал дир СССР болхлой классо. Цу новкъостало шийна чулоацар фабрикий, заводий болхлоша колхозашта, юртбоахама районашта, областашта производственни шефство лелаелга, социалистически эхь вІаштІехьйоаккхилга, ялаташ діадера, чуэцара, кхыйола кампанеш чакхъяхара юрташка болхлой бригадаш ухийтилга. и. кх. дІ. мехка массанахьа а санна къилбаседакавказски юрта социалистически строй къовсаме юкъе доккха дакъа лаьцар болхлоша-двадцатипятитысячникаша.

Къилбаседа Кавказа халкъашта доккха новкъостал даьд культура тІехьайнсар діададинхара гІулакха. Къамий интеллигенци укхаза вІалла йоацача маьха яр, йоазув-дешар ца хоараш мехка эгтара дукхагІа барех бар. Коммунистически парте ленински къамий политика чакхъяхар бахьан долаш Іалашдора массаза а укхаза бахача наьха культурни боврам сихха айбелга. Советски Іаьдал даьнача хьалхарча шерашке а Кавказа халкъий меттала арахийнар 700 совгІа цІи йола книжкаш, хьайийллар клубаш, театраш, кхыйола культурно-просветительни учреждениеш. РСФСР Наркомпросе къаьстта отдел вІашагІъеллар кагийча къамашта йоазув-дешар Іомадара гІулакха. Цо моттигашка, политически идейни кулгалдора просвещена, халкъий культурни хьаштий га доахар, хьаллоаттайора, просвещене даькъера Іаьдала моттигерча органий инициатива.

(Діахододар 3-ча оагІо тІа).

ЭРСИЙ ХАЛКЪАЦА ЦХЬАНА

Iилма конференци

(Йистедоалар. Доклад 2-ча оагIо тIа.)

Бахача наха йоазув-дешар Iомадара боарам лаккхбалара сихха дегIаьха даьлар литературеи искусствои. Революци хилале хьалхарча хана а тIехьа эрсий прогрессивни литературах хьоькхаденнача Къилбаседа Кавказа халкъий литературо дегIаахара шиъ керда этап дIайолаю. Ленински преме лауреата, Дагестана халкъа поэта Гамзатов Расула чIоагIа хоза тардаь ма аллара: «не хьахиларах, дебарах, дегIадарах цкиъ нанна декхарийла да Къилбаседа Кавказа литератураш. Цар ага теркадаьд наьна метталарча фольклоро, багах йийцача халкъа поэзе, Iцхьабакъда, цул тIехьагIа баламашка гIолла хьа а лийца, бIубенна тоадаларгахьа дигад уж сийлахь-доккхача эрсий литературо, вай шоллагIча нанас».

Халкъий советски содружество тоалуш дегIаухаш хьаенай еррига советски общество социалистически дегIаяра процессаца, цун экономика ондаллараца, политически культурни вахара толамаца цхьана. Советски строй чIоагIа йиш хьожаш хиння лира тохкам бар Сийлахь-боккха Даймехка тIом.

Цо дьахьенхар халкъий ленински доттагIала боккха низ, цар интернациональни солидарность, юкъарча моастагIчуца довттабеча къонсамера айхха цхьоагIо.

Кавказ бахьан долаш лаьттача тIом тIа фашистски агрессораш бохабелга вIаштIехьдоаккхача гIордаьнна дакъа лаьцар КПСС ЦК Генеральни секретара, СССР Лаьрххьарча Совета Президиума Председателя нов. Л. И. Брежнева, КПСС ЦК Политбюро члена, парте ЦК секретара нов. М. А. Суслова, гIорбаьннача военачальникаша К. Н. Леселидзес, Н. О. Павловске, кхычар.

Тыле партизанана кхетамца чакхдаьхача гIулакхашта култалдаьд партизански соединеней штаба начальника М. А. Суслова.

Къилбаседа Кавказа халкъаша тIом чакхбаьннечул тIехьагIарча шерашка социализм дегIайоалаярга бодача наькъа тIа СССР дерригача халкъаща цхьана доккхий толамаш даьхад шоай экономика, культура, общественно-политически вахара еррига оагIош дегIайоалаеча. Къилбаседа Кавказа социалистически къамийн народностийн, наьха кердача исторически общноста юкъе а долаш, СССР дерригача халкъащарча цхьоагIоно боарам боацаш йоккхий торонаш хьайиннай дIахо тоадалараш гаргадахаран. Советски вахара хьисапо хIара къамангеи народностагеи йиш хулийт дегIаенача социализма хьалашка дIаьхийча, диззача, паргIатача вахарца даха, коммунизм хьалъяра юкъарча гIулакха юкъе шоашкара доагIIаш дола дакъа лаца.

Вай мехка халкъий вахаре хиина доккха хIама да СССР керда Конституци тIаацар, Сийлахь-боккхача Октябра 60 шу дизар дездар. Цу сийлахь-доккхийча хIамаша кхы а духхагIа чIоагIйир СССР халкъий дуккхача къамех болча дезала идейно-политически цхьоагIо.

ХIанз Къилбаседа Кавказа республикайи областийи экономико белггалара моттиг лоац РСФСР а бIарччача мехка а экономически потенциале. Укхаза дегIаух вай хана эггара кердагIа дола, толашагIа йолча техникаца, тIехдикача оборудованеца кийчдаь промышленноста доакъош. Алкха цхьан Нохч-ГIалгIай АССР-е промышленни производства объем тIом хьале хиннача цун бозамал бIаьзза тIехъьлиннай. 40 процент гаргга товарин продукци дикала Знак йолаш арахец республика предприятеша.

Укхамораш да Къилбаседа ХIирийче, Черсий-Балкхоройче, Дагестан, Къоаршой-Черкесси, Адыгея социально-экономически дегIаухача даьха толамаш а.

Къилбаседа Кавказа республикай экономика, халкъ-боахама бIарччача комплекса цхьа дакъа а долаш, ший доалахьа йоккха Iилма-техническа потенциал йола низ бола производственни база а хиина дIаэттай, цо къаьгга хьахьокх халкъа боахам социалистически вIаштIехьбаккхара ленински принципаш Iалашмате пайдана хилар.

ДегIаенача социализма хана Къилбаседа Кавказа республикашкеи областашкеи йоккхагIа хинна боахлой класс, цун дикала состав тоаенай.

Ший чулоацамга диллача интернациональни йола болхлой класс хоадам боллаш болча лоархIаме я наьха творчески хьинар дегIаххулача, керттера социальни низ а хиина латт из Къилбаседа Кавказа халкъашц СССР деррига социалистически къамашц народностешц дIахо тоалулгеи дегIадоагIилгеи Iалашдеча.

Покхиеи массе тайпаре промышленность а йолаш йола йоккхий индустриальни центраш а хиина дIаэттай Грозный, Орджоникидзе, Махачкала, Нальчик, Майкоп, кхыяраш сания йола гороаш. Цiакхха а ца кхачача кхоачаш гаьна даьхад Iилмен халкъа образованиц, халкъа боахама дерригача доакъошта кадраш кийчъелга.

Адамоша шоай са ца кхоадеш хьега къа, кхоламаш ду цар хьинар, дегIаенача социализма совленаш хьагучахари царех пайда апари — СССР халкъий массе оагIорахьара прогресс духьоала низ бола хьаст. Российски Федерацена юкъе долча Къилбаседа Кавказа халкъаша тIехь-тIехье доккхагIа дакъа лоац коммунизм хьалъяра юкъарча гIулакха юкъе.

ДегIаена социализм — ил къамаш дIахо дегIала долхаш хиларца белгалйоалаш йола къамий отношенеи керда этап. Коммунизма материально-технически база хьалъяро советски халкъаш кхы а айхагIа вIашагIтохарга, къамашта юкъе кхы а чIоагIагIа материальни духовни рузкъаш дIа-хьа теларга а коммунизм хьалъяра юкъарча гIулакха юкъе хIара республико лоаца дакъа доккхагIа хиларга а пур.

Классашта юкъера гIайнаш дIададахарои коммунистически отношенеш дегIайоалаярои къамий социальни хьал дукхагIа цхьатара хулийт, культура, морала, бита юкъара гIулакхаш дегIадахкара, цара юкъера тешаги доттагIали дIахо чIоагIдера гIо ду.

Коммунистически парте моггагIо ду къамаш вIаш гарга дигара объективни исторически процессана, пролетарски интернационализмаи советски патриотизмаи уйланца наха кхетам а луш. Цу дерригача хIамаша вежарашха долча СССР социалистически къамий сийлахь-боккхача дезале уж вIаш гарга дигара аарда тIа хIара советски республикеи бIарча Советски Союзи тоалларга вуг. СССР халкъий доттагIал — социалистически къамий экономика вIашш юкъера бувзамаш вIашш юкъера гIулакхаш чIоагIдара, кадраши коммунизм хьалъяра опыти цар шоайла дIа-хьа телара, еррига республикашта боахама специализации кооперирование ира, уж комплексно дегIайоалаяра низ бола фактор.

Советски Союза Коммунистически парте дерригIа ченийоах ленински къамий политика, СССР халкъий дикагIа йола, прогрессивни къамий традицеш лоархIаргйолаш, вежарашха долча социалистически мехкий халкъаща, деррига дунен къахьегамхошца доттагIала уйла хургйолаш кхетабу бергиха нах. Россеца, сийлахь-доккхача эрсий халкъаца гаргало а тесса, цун кхелаца — халкъа-революционера, керда вахар хьалдеш доаллачул кхелаца шоай кхелаш а йийза. Къилбаседа Кавказа халкъаша боарам боацаш белггала доккхий толамаш даьхад шоай вахар эргадаккхара даьнъе. Октябрь хьатIаккхаччалца шоаш даьккхача бIаьшерений боадонера ара а даьнна, адамлен цивилизацен тIаьхтарча довзоешка доваларца.

...хага кхачар. Алкха уж бар турецко-крымски персидски агрессе, феодальни аварии хьаьръялларо машаре баха йиш йоацача а кхоечабаь бола хьийгараш. Вокха оагIорахьара Кавказерча малхбоалея десяотиякха дукхалара хьайтара российски плаааш чакхйоакхача юкъарчал доацаш юкъе хиннача вайнаьха цу даькъо Россена маьхеи эпашш гIулакхаш доагI.

XVII бIаьшерене цу тенденце чулацар Нохч-ГIалгIайчен цхьаццадола вож дозлъош а, ловашина бахараш а юкъе а болаш. Архивни документаша тешал ду нохчийи гIалгIайи общесташ Тийрна тIарча эрсий администрацега Москвага кхьхатам маст-маста лаьде йолаенна хилара. Цар тIа белггалдора дикача лоалахой гIулакхаш леладеи юкъарча моастагIашта духьала латтача Россена тешаме гIуллих деи безам хилар.

XVII бIаьшере юкъекхачача 36 юрт йолла хIанзарча къулбехьа-малхбоалея Нохчийчено, шоталоиея Аргунеще чIоларча цар лоалахошеи, ЖIайрахьа духь тIарча гIалгIашта керте лаьттача цхьабараиэ декараш дир эрсий доал хуредолаш дIачуяца аьнна. Царех цхьадараш доттгIача тайпара кхоачаш а дир дIа а яздир; вокхар а тешал дир нохчийн гIалгIайи тайп-тайпара слоиш эрсашта гаргагIа хила тIа-тIа дукхагIа безам болаш хилара. Кхыметтел Россена эггара халагIа хьалаш эттача XVII бIаьшерен тIеххьара кхоалагIа дакъа долаш а эрсий-нохчий-гIалгIай бувзамаш юкъагIдиcанзар.

Къаьгга а йиза законатIа хила йоагIаш а хиле дIаотт хьахулаш латтача вIашш лелаеча отношенешна эрсий-нохчий-гIалгIай контактий цу хан-юкъа белгала йола союзно-оборонительни аспект.

XVIII бIаьшере йолаяуш уж отношенеш дегIаахара кердача фалага яьлар. Петр I Прикаспе поход яьча хана, гIумкийн яьхчем доал дерех тайпна хинна шаьрача бьхха нохчий подданство дIанийар. ХIаьта гуржий цьзано Вахтанг VI хозахета хаьдац «нохчий... Россе лакхача протекцена кIал латт» яхаш тешал, эггара хьалха дага хинпараш Чечен-Аула округе баха нах а болаш. Бакъда, чура халонаши арахьара гIулакхаш чоалхане даларн бахьан долаш, Иранаца даьча Гянжински договора условех 1735 шера Россе шиий паччахьалкхен доазонаш юха а Тийрна тIа даьлар. Къилбаседа Кавказа халкъашта тIабера шахски Ирани султански Турци тIалатара кхерам. Из бахьан долаш нохчий, кхыдола лоаман халкъаш а санна, эрсий Iаьдалашкара каст-каста декар деъдар шоаш лораде яхаш. ХIаьта дунеи халкъашта юкъера хьал чоалхане долаш Россен лоралIаяхар Къилбаседа-Малхбоалех Кавказ шиях хьетоха. Цудухьа XVIII бIаьшерен историка П. Г. Буткова дешашца аьлча, моттигерча «гIумкий, нохчий, черсий владельцашка яздаьд уж тешаме хилар чIоагIдеш; хIаьта къайлагIа, кулг кIал приказанеца дасылкаш аьр лоаман владельцаш тешамеи дааний подданстве хьаэпарах».

Из ал Надир шах Дагестана тIалета хе. Тийрна тIара шиий позицеш плаагIа чIоагIье йолаелар Росси. Укхаза хьагулдора доазонаш лораде эша эскараш, кьайлона керда городаш (Кизляр, Моздок), баха дIанийсбора эрсий, украинцаш, кхыбола переселенцаш. Нохчаштеи гIалгIаштеи Россе бIаргIал хилар а цуица тайп-тайпара бувзамаш леладелга чIоагIдара практически хилалза даргдоаца гIулакх а хиина дIаэттар. Цудухьа XVIII бIаьшере ехьалуш лоаман наха эрсашта дог кхоабилге чIоагIлу, эрсий-нохчий-гIалгIай отношенеш шерлу, каст-каста а хIоаргагIа а лелаяра хьигаи а долаш.

Бусаш бар кхыча лаьттаршарча феодалаша хадданза тIалеташ, боахамаш хIалакде, нах есарал кхувлаш лоаттабеча кхерама фактора бокаш бола лоархIам а. Ирьслар чура проблемаш а, Земаш дора юрташкарча общинаша, цар даьнда, старшинаша шоайла къувсаш хилара а. Гаьнарча лоамашкара хьаьна лаьтташ долча шаьрача лаьттащна «хьалхагIа Iохайнача боккъонах» нах сихбенна баха Iохоаша гIертилга а лертIадаккха дезаш дар шоай влиянне кIал уж лоаттабаьча российски Iаьдалана. Ший-аргIанна Росси хьарт доланш яр шоай позицеш чIоагIье, Кавказа халкъашта юкъера машаре гIулакхаш, хIаьта цар массане а Россецара дераш лертIа даха.

ВIашш шерлуш а пайдане долаш а лерагIа леладе даьлар торгово-экономически гIулакхаш. ВIашш бIаьхегIа хулар культурни даькъе а. Леладе даьнна дикача лоалахой гIулакхаш чIоагIдалара процесс толхаде мегаза цхьаза хулаш хиина бохамаш, лоамаи халкъий феодально-исламски доал дерашеи, самодержавеи, Кавказерча цун администрацеи классови политикои хьедеш хиина довнаш.

1743 шера «начальни нохчий владельца Айдемира бакъдир Россена мутIахьа хилара» хIаьта доаш делар моастагIа гарга кхоаче цунна духьал вала. 1747—1748 шерашка эрсий подданстве яхар Герменчук, Чебутли, Шаьла, Алды, кхыйола нохчий общинаш. Цар даьшеи царна гаргарча 50 саган алаш оттадир. 1756 шера, официальни документо ма яхара, «берригача старшинашеи кхыча нахеи дуваш дийар. Россе протекцена кIал дIаацар дийхар». ХIаьта бахьан доацаш дац 1757 шера «цун величества доал деш дола нохчий халкъ» аьнна яздаь хилар. 1758 шера деиз Россе кара дIаэпа кхаш тIагIертта декхар ду гIалгIай делегацешa.

Цераш яьха событеш хилар, кердача тIема йIаьххача хана кийчо еш. Османски империе Къилбаседа Кавказе эрсашта духьалара гIулакхаш леладаьча хана. ХIаьта нохчашеи гIалгIашеи, Къилбаседа Кавказа кхыча халкъаша а санна, султанеи цун эмиссарашеи тIагIертта дIадийхар тIа а ца эдаш, могаш дола гIо дора Россе эсарашта. Цу дерригие а къаьгга хьагойтар хьахиина латта Къилбаседа Кавказа халкъаша эрсашкахьа догдоахилга чIоагIа долга.

ГIалгIай делегацеша Россе «протекцена кIал» дIаэца яхаш декар деш масала кхувлар нохчий цхьайола общесташ, хIаьта тIадеттар: «нохчий тха халкъа улув бахаш а цхьа къамаьл долаш а ма бий». Шоай аргIах Алды Гехи яхача йоккхача нохчий общества старшинаша тешам телар «эрсий оагIонгахьера тхона дае цхьанкха а ве а дайнадац. хIанзалца сатийна а даьхад. из иштта дIахо а хилча бакъахьа а хет...» Шаьрача бIьхача нохчаша шоай старшинашна гIолла тешам телар «Российски оагIона массе а тайпара мутIахьа шоаш хилариха» «моллагIа а низ беш баршца» магахьа йаина тIайица декхараш кхоачаш ца деш дукххала къа тIа ийлаь шоашта доал деш бола (ахний) уж бале а гIулакх леладе шоаш безам болаш боанилгах. Башха дика рефрен ек хIамаш бIаргадайнараша деча тешалашна: «Тхо цига долаш гулбенна хиннача старшинаша бакъдир Российски оагIоно ийсхо лелаелга. хIаьта аьлар шоаш Россена чIоагIа раьза болга...»

Иштта кийчйора моттигера халкъаш Россех бокъонца дIакхетара йола кийле. Нохч-ГIалгIайчене шиий тайпара этнически башхалоаш йолаш, общинаш феодальнии юрта-общинии екъаенна йолча хьалашка цхьаа хаина тIаьзда йиш йолаш яцар бергиаш а Российски подданстве дIаацара акт. Бакъда, машара, вIашш гIулакхаш леладе хьаит долаш хилара процесс дегIаяро дигар дикка викалаш чубоагIаш яьча лаьрхIача соглашенеш наькъаца Россе доазонаш чу цар бокъонца йола цхьоагIо дIачIоагIъярга.

Нарочницкого

1762 шера лаьрхIача соглашенецеи лоалахошка хоам барцеи, цар цIерагIа 22 старшинаи доккхий карабулакски 8 тайпен хьалха даьнна а долаш, чIоагIдир Российски паччахьалкхенах карабулакаш дIакхетар.

Хьалхара эрсий-турккий тIом сихбеннача хана, 1770 шера феврале, Россех шоай лоIамагIа дIакхийтар гIалгIай. «Шоай общества дерригача халкъа цIерагIа» дувна кулгаш яздир 24 юртий старшинас. Ший подданстве гIалгIай дIаэцаш эрсий правительства шийна тIайпар цар арахьара кхерамзле Iаашъелга. Из условеи чIоагIа хилийтара ГIалгIашкахьа «моастагIех гIалгIай лорабара» ахийтар гребенски казакий отряд. Цу 1770 шера шоай дуа чIоагIа хилар тешал дир шаьрача уллача Нохчийчен цхьайолча общесташа а.

Юкъаш йола процесс бокъонца чакхьяккхара дола хьалаш хьахилар массех шу даьлча. Россеца бьчча тIем тIа ийша а ийша Османски империе 1774 шера кулг яздир Кучук-Кайнарджински договора. Цун условеех султана хьаделар цхьадола лаьтташ, хIаьта бакъдир Черсийче Россена чуйоагIаш йолга. 1774 шера шоай лоIамагIа дIакхийтар хIирий а. Дикка сиxделар Дагестанацареи ГуржегIацареи бувзамаш. Цо чIоагIйир Нохч-ГIалгIайче Россех дIатохара эпа предпосылкаш.

1775—1780 шерашка Россена мутIахьа хилара дуа биар Аргунеи Качкалыковски дукьеи лохехьа лехача нохчий дукхагIча общесташа. Россе «протекци» цхьаькка а дукьале йоацаш тIаяцаш бар гIалгIай, карабулакаш, хIаьта иштта Шолжеи Тийрани ветта берда тIа баха дIабахараш. Цу тайпара Российски гоча чу хIаз практически Нохчийчеи ГIалгIайчеи еррига общесташ яр (царца ланкхача лоамашкараьраш а йолаш).

Нохч-ГIалгIайче машарен шиий лоIамагIеи Россех дIакхетара итт шерашка йIаьхъенна хинна процесс документально чакхъьлар 1781 шера 21 январе. Йоккха Нохчийчен Адки-аули яхача юртащта гонахьа вIашагIкхийтта хинна дукхагIа нах баьхе, политически экономически дукхагIа лоархIам болаш хиина юртий общинаш подданстве яхара хьадда условеш оттаьйча хана. ОагIонаша тIайица декхараш чIоагIдаьча документа тIа 11 пункт-статья яр. Цун актови хьисап да. Керттерча нохчий старшинай группай Кизлярски коменданта Куроедов Алексейски кулгаш яздаьча договора тIа массе оагIорахьа оттайир Россех дIакхетара керттера принципаш.

Хьалхарча статья тIа йоахар: «Лакхе йийцача юртий лай деррига а, старшинаши, бераш а, тIехьенаш а тIехь халкъаши даим подданстве хургда... вай а вай тIехьенаш а мел як...»

Нохчаша тешам лора «цун моастагIашца цхьанкха а тайпа доттагIали барти ца хила декхар а тIайица» даьхеи хьаватащ «тIеххьара шиi тIадам Iобаххалца, шоай са на кходеш лоаттаде а лораде а...»

Россера нохчий статус иштта оттаьяр: «Вай — старшинаши деррига халкъи — даим поддани долча гIумий халкъаща хургда тIайицача бокъонех. «ДIахо юцар лоамаи наьха чурча вахара хьадда йола условеш.

ИкъагIча статья тIа хьакхайкадора: «Вай — старшинаши деррига халкъи даим поддани долча гIумний, черсий, хIирий халкъаща хургда дийна барт болаш, хIана аьлча, цхьан державан даьхни доландаь».

Цхьацайолча статьяша дIадаьхар нохчаштеи, эрсаштеи, кхыча Тийрка йисте бахача нахаи хьалха юкъе хиина цатоамаши вIашдухьал хиина хIамаши, хIаьта дIахо йодача хана уж тайпа хIамаш ца хилийтара принципаш оттайир.

Iалашмате чIоагIа лоархIам болаш я кислагIа пункт: «Цхьанкха а духьале йоацаш бокъо ле Кизляре, Моздоке, кхыча российски моттигашка хIамаш йохка-эца ала. ХIаьта цхьанкха а халахетар ма де, массанахьа а тхо тIаэца даим а тешаме а мутIахьа дараш а лоархIаш...»

Договор чакхдаьлар юрта болаш: «Е еррига пункташ керттерча нохчий старшинаша. Арсланбек Айдамирови Кизлярера вайта подпоручик Зорини тIа а волаш тхоай лоIамагIа а тхоай кулгашца а кулгаш а яздаь печатаца, пIелгашца, дувнаца чIоагI а яьй».

1781 шера 21 январера акт Нохч-ГIалгIайченна а еррига Къилбаседа Кавказа а историена боккха лоархIам болаш я. Цо чакхъьяккхар карабулакаши гIалгIайи Россех дIахетара тайпара дола деррига чулоаца российски подданствах дола документаш оттаде гIерташ цул хьалха дина дувнаш а кхыдола гIулакхаш а.

Цо хоалуш итое йир эрсий-нохчий-гIалгIай вIашш хиннача бувзамий традицей. хIаьта керда, актуальни перспективаш хьа а йиллар. ЦIаьхха хиина хIема дац цул тIехьагIа цу 1781 шера Россе подданстве даларх уж цуина мутIахьа хилари чаккиринцаша, гехинцаша, герменчуковцаша, качкалыковцаша, кхыча йовзаш йолча общесташа, вешта аьлча, йоккхача Нохчийчене бахача практически берригача наха бакъдар.

Цу тайпара, 1781 шу да Нохч-ГIалгIайчене баха нах Россех шоай лоIамагIа дIакхетара йIаьхъенна хинна процесс чакхъьлина шу, из доагIаш да Къилбаседа Кавказа халкъаш цаI йолча Российски паччахьалкхенах дIакхетара закономерностацца.

Цох хьахиннар дар дуккхача исторически вещественни памятникашкара хьагуш хиина нохчийи гIалгIайи сийлахь-доккхача эрсий халкъацара, Россе кхыча халкъашкара тайп-тайпара бувзамаш дукхагIа хила долдалар. Цо сихдир Нохч-ГIалгIайчен экономикеи культурен дегIайоагIилга. Цул тIехьагIа Россе чухь хиина эрсий-нохчий-гIалгIай отношенеш, царизма колониальни политикаи моттигерча феодально-исламски доале лаьттараш фуннагIа лелаедале а, цар лоIама духьала а долаш, исторически прогрессивни хьисап долаш яр. Цу хана дено а даим а вай крае баха нах Россе кхелаца — сийлахь-боккха Октябрь хиннечул тIехьагIа къахьега нах коммунистически идеалаш котъяхара тIехьа кхотибаьча дукхача къамий Даьхен кхелаца бувзабенна ба.

КПСС Нохч-ГIалгIай обкомо кхоалагIча пленума яьча доклада тIа ший ханнахьа аьлар ер дешаш: «Вай халкъий доттагIал дукхача бIаьшеренашка хьахиннад. Из леладаьр дуккха къахьегамхой бар. Из доттагIал леладеш, XVI бIаьшере йолалуча хана хилар Россе чухь вежарашха долча халкъий чIоагIлуш йолча цхьоагIон процесс. Из процесс юкхера а чакхъьлар 1781 шера январе Россеца даим доттагIал да аьнна договор тIаацарца. «Баркал а оалаш ноахалаша дагаехаба деза цIи яьккха ди, вай края, еррига дукхача яьамий Къилбаседа Кавказа а, историе чухь эггара белгалйоалаш хилача событеш цаI а лоархIаш.

КIОАРГА ОВЛАШ

КПСС Нохч-ГIалгIай обкома секретара М. О. БУЗУРТАНОВА яьча «Нохч-ГIалгIайче Россех дIакхетара керттера этапаш закономерностанаш» яхача доклада тIара

КПСС XXV съездо вай хаьарча йоккхийча социально-экономически проблемашта юкъе къаьстта белгалъяьй пролетарски интернационализма проблема. КПСС XXIV-чеи XXV-чеи съездий решенешка, В. И. Ленин ваь 100 шу дизара, СССР вIашагIъелла 50 шу дизара хетаьча материалашка, парте кхыча документашка, КПСС ЦК Генеральни секретара, СССР Лаьрххьарча Совета Президиума Председателя нов. Л. И. Брежнева къамаьлашкеи выступленешкеи дIахо творчески дегIайоалаьй пролетарски интернационализма хьакъехьара ленински положенеш. КПСС XXV съездо кхы а чIоагIагIа белгалдаьккхад пролетарски интернационализм — из марксизма-ленинизма керттерча принципех цаI, коммунистически болама вахара низ тела ларди кIийлен хилар.

Къилбаседа Кавказа республикашка къамаш дош къоастадечеи республикашта чухьи бIарччача мехкеи къамий гIулакхаш вIаштIехьдоахаши лоархIам болаш доккха хIама даьд революце баьчча В. И. Ленина, Советски Союза Коммунистически парте, Россе болхлой классо, сийлахь-доккхача эрсий халкъо, вай мехкарча дерригача халкъаша. БIарга са санна лораде деза вай сийлахь-доккхача эрсий халкъацара доттагIали вошали, боагIача тайпара мах бе я хам бе а беза СССР халкъашта юкъера доттагIал чIоагIдара болча эрсий къамаи лоархIама. Из шоай декхар лоархI Нохч-ГIалгIайчен коммунисташа, вай мехкарча дерригача халкъий коммунисташа. Дувцар да, халкъий политически социальни уйлаш, безама, доттагIала, вошала уйлаш цхьанкха хIамаца бохалургбоаца, вай паччахьалкхен вай общество кхы а чIоагIъе могаргдола низ хиина дIаэттар.

Таханара дохаргдоаца халкъий вошал хьахилара историе бIаьшерений кIоаргалешка хьадовгIаш да. Бакъда, социальни къамаши Iалзана хьалашка Советски Союзе вай долаш дар санна халкъий доттагIал хила йиш йолаш хиннадац. ХIаьта революци хилалехьарча Россе цига дакаш хиша халкъаш вIашш дегIала даха а юкъе безам болаш хила а вIалла йиш хиннаяц яхаш лерхIилга а харцахьа да.

Россе дерригача халкъий дукхагIбараш (царца кавказски халкъий бараш а болаш) цхьан паччахьалкхене вIашагI а кхийтта самодержавеи моттигерча феодально-клерикальни доал дерашеи къамашта юкъе цIур бехкаше а вIашш гаргагIа хила гIертар, вIашш хьелловцар, гIо дора. Даим цхьана хургйолаш шоай кхелаш эрсий халкъаца йийзача Кавказа халкъаша, царил Нохч-ГIалгIайченчар а, белгалбир шоаш дIахо дегIадахкара низ. ХIаьта алхха цу хьалашка лерагIа хьахулар социальни къамаш кортамукъал бахьан къовсам лоаттаба къахьегамхой дезале союз. Сийлахь-йоккха Октябрьски социалистически революце предпосылкаш кхувш йоагIар.

Нохч-ГIалгIайче Россех дIакхетара проблема Iилмани общественно-политически даькъе чIоагIа хьаштдола хIама да. Дукха ха я цо историкий уйла тIаяза. Бакъда, из тIехьарча хапалца цхьан тайпара уйла йолаш юкъ-цар, иштта хила доаштхар эрсий-нохчий-гIалгIай бувзамий бокъонца исторически событей мах бара йола источникови базеи цунга хьажара принципаши тоъем болаш хьагучадаьха ца хиларца, кавказски тIом оалаш йола событеши цох хьахинна цхьадола хIамаши нийса ца доашхаш хиларца.

Паччахьа ханарча официальни историографе ма могга хестадора Россе Кавказе даьча низий толамаш, событеита драматизации юкъ, машарен доттагIлени отношеней дукха факташ ца ювцаш йитар. Кавказ «караерзаьрашта» «тIемца хьалькхтарашта» хоастам кхайкабора. Советски историкаша хьалхарча хана царизма мохк тIемца дIалацара политикана критика яра тIехьа а баьнна лоамаи халкъаш Россех дIакхетар дика лоархIам болаш хиннадац йоахар.

Бакъда, советски Iилмахой балхашка маьхе фактически материал хьагулъяь а нийса вывода ял а яле а, Нохч-ГIалгIайчен халкъаш Россех дIакхетара юкъара сурт дизза доацаш, вIашдухьаленаш йолаш, каст-каста цхьан оагIорахьара а чура лерагIа доацаш а дусар.

ХIаьта тахан хьагулъьча фактически материалош из ше мара бакъ йоацача марксистско-ленински позицеш тIара из вIашагIтохарои торо елар Iилма-теоретически практически хьакъехьа Iалашмате боккхача лоархIаме йолча цу проблема дукха дешаш нийса къоастаде. Бакъдаь да Кавказа халкъаш Россех дIакхетар — Iалашмате боккха лоархIам бола акт, уж объективно-исторически прогрессивно дегIадахкара цаI мера боаца наькъ хинилга.

Эрсий-нохчий-гIалгIай вIашш цхьана лийннача гIулакхий Нохч-ГIалгIайче Россех дIакхетарех дукхача бIаьшерен истори кхаь хан-юкъах чакхдаьннад:

X — XV бIаьшеренаш — хьолхо боалара ха;

X—XVII бIаьшеренаш — Нохч-ГIалгIайче шиий лоIамагIа Россех дIакхетар доладешилга хьахьенха юкъарчал доацаш тайп-тайпара а хаддаиза чIоагIлуш а дола эрсий-вайнаьха бувзамаш оттар;

XVIII бIаьшере — дукхача къахьегама наха дIахо леладаьча вIашш пайдаиеи доттагIлени йолча отношеней берригача леламо дигар нохчийн гIалгIайн эрсашца гIуллакх хилар когдаларга. Нохч-ГIалгIайче Россех дIакхетара процесс 1781 шера чакхъьларга.

ХIаьта цул тIехьагIа паччахьа тIема-административни аппарат юкъеяроу феодальни Iоткъам чIоагIбаларон мата боаржабайтанзар лоаман нахега, шиi хьалха латтача сломашa нийса лоархIаш хиннача Российски паччахьалкхен чура антифеодальни антиколониальни из къовсам. Цхьаьнна а тайпа вIашагIъетта йиш яц уж цхьатара лоархIам боацеи тайп-тайпарча хан хиннеи событеш.

ДIадахача шера Грозне хиннача Донеи Къилбаседа Кавказен халкъий историе историографе хьакъехьа хиннача Еррирроссийски конференце материалаш тIа белгалду: «ХIанзарча советски историографе вай край Россех дIакхетар чIоагIа прогрессивни явлени санна мах беш да. Бакъда, цу процесса еррига оагIонаш перспективно кхетаяра туш дола зе ду принципиальни тайп-тайпара пи хан-наькъ Нохч-ГIалгIайче шиi лоIамагIа Россех дIакхетари колониальни режим оттаяри дIа-юха да къаьстасе дувцачо, моттигера край Россех «къатохар» 1859 шерана, вешта аьлча, Кавказски тIом оалар чакхбалара хана дувцаро. Цо вут цул хьалхагIа Россена чухь эрсий-нохчий-гIалгIай шоай лоIамагIа цхьоагIо хьахилара машара историе бе боагIа мах ца барга... хIаьта керттера доп къоастаделга хьахулача, ханнарча гIулакхех тийша хIама долаш дIа а оттаду. Историкий декхар да Нохч-ГIалгIайче Россех дIакхетара сурт нийсен дизза хьахьокхар, цу процесса периодизации чулоадам нийса къовстадар...»

Цу процесса керттерча лелама исторически тохкам бергба вай.

Нохч-ГIалгIайчен лаьтта баьхача наьха эрсашцара бувзамаш Древнерусски паччахьалкхе низ болаш йоагIача хананкара хьадоалалу. Белгалдаь да уж монголо-татарий доал хиннача хана а. Из доал дIадаиккхар цхьа бахьан долаш Шолжеи Тийрки бердашка нохчий бехьарча юхе а царна юкъе а шоай лоIамерча эрсий наьха (казачества) масселаро контингенташ хьахилар. Бакъда, XVI бIаьшере екъаиллалца цу бувзамаша, цхьаза къаьгга дукха шилдаш хиннале а, лоадама влияни цар моттигерча историе леладаьа. ДIахорча событешта кIийле мара йиламар цар.

Эрсий централизованни паччахьалкхе чIоагIъелча, Казански Астрахански ханствааш дIакхийттачул тIехьагIа, Русь Тийрка берда йисте тошка яьлча нохчийн гIалгIайн эрсий халкъацара вIашш цхьана леладу гIулакхаш лерагIа доладелар.

1567 шера деиз документаш тIа дIаяздаь да кавкални, оковашта (Дагестанацарча доазон юхе баьхача нохчашта) керте латтача Ушаром-мурзай дехарагIа Шолж форлях дIанхетача хьалхьича города крепоста эрсий гарнизонаца гIулакхаш леладар. Ушаром-мурзас тешаме кхоачашдора Россе доттагIуэн союзникеи шиi лоIамагIа тIайица декхараш, хIаьта иштта тешаме хила аьнна шиi воIа Ших-мурзаина васкет а дитар.

1588 шера Ших-мурзаск цун карарча оновашеи шоай лоIамагIа эрсий доал тIаийцар. Цу хана из тайпа декхар дир Дарьяла районерча гIалгIай юрта дас Султан-мурзас а. Из яр Нохч-ГIалгIайчене баха нах чIоагIагIа политически хьинаречеи паччахьалкхеи доазонашта юкъе бахар дIадоладенна юхьит. хIаьта из цу сахьате доагI-доагIача документаш тIа дIаяздир. цунца цхьана эрсий паччахьа официальни титула тIа а. Цу хана деиз, шоашта керте лаьтта Ших-мурза велча эрсий Терски городе «даим бахаш» цхьабарш дIабаха бола оковаши, хIаьта иштта кхыча цхьаццайолча Нохч-ГIалгIай общесташ викалаши хоалуш лоархIам болаш зул Россе кавказски гIулакхаш леладеча.

Шаьхха хиина хIама дац хьаштанi цаIаш хилар дIадоладара процесс Шолжа юхерча шаьрача лаьттанкеи Дарьяла районеи бахьана на-

Тольяттин Волжски автомобильни завод легковой автомобилаш арахецаш йола СССР е йоккхагIъярех предприяти я. Цун хIанз а итт шу дизадац. Шера 220 эзар машин арахецаш йола цул хьалхара аргIа 1971 шера март бетта мара болх бе йолаенай. Заводо эггара хьалха арахийцар — «Жигули» ВАЗ-2101. Завода конструкторашеи специалисташи кIаьда ца луш болх беш ба машинаш эргаьда тоаяра, керд-керда «Жигуле» моделаш хьаяра.

ВАЗ марки тIайола продукца дунен рынке дика дIаййза (доазол арахьа советски малометражкаш йовзаш я «Лада» яхаш цIи йолаш). Хадданза уж ийю социалистически содружества мехкашка.

Заводо толаме кхоачашду юрташка дикагIа лелаш йола КПСС XXV-ча съезде иттлагIча пятилетке арахеца лаьрхIа хиина легковой автомобилаш дукхагIа арахецара декхар. ХIанз заводо арахец юрта бахача наха, хIаьта иштта юртбоахама производстваца гIулакх долаш мел бараштa чIоагIа эшаш йола ВАЗ-2121, е цунах оалаш ма хилара «Нива» яха автомашина.

Тольяттински автомобилисташа доккха ду эггара хьалха еррига а завода специалисташа хьаьнча массанахьа лелаш йолча автомобилах. Из эггара хьалха арахьикха массанахьа лела йиш йола советски автомобиль хIанзарча легковой автомобила яр санна комфорт йолаш, моллагIча наькъашка гIолла лелалуш я. «Нива» босагIа урагIйода. эх метр гаргга кIоаргача хих хийца тIехйоал. Лелае, дIа-юха ластара атта я. Цудухьа тамаш яц Советски Союзе меттел довзол арахьарча дуккхача специалистагIеи автолюбителаштеи из езаялар. ЧIоагIа могаеш дIанийю «Нива» кхыча мехкашкарча дуккхача фирмаша.

«Нива» чIоагIа къердаш хилар бахьан долаш заводо из дукхагIа арахец: шера 50 эзар — иштта арахеца лерхI укх пятилеткагIа а.

СУРТА ТIА: Волжски автомобильни завода продукци. Юкъера яр — «Нива» парти.

Ю. БЕЛОЗЕРОВЕН
В. КАЛАШНИКОВЕН
сурт.
ТАСС фотохроника.

ДОАЗОЛ ДЕХЬАРА

ЙОККХА СОБЫТИ

7 октябре Германски Демократически Республика 30 шу дизад. Из Iалалмате йоккха событи я эггара хьалхарча социалистически немецки пачхьалкхен болхлойн ахархойн халкъа хиина ца Iеш ерригача социалистически содружествана а. Юбилейни торжествашт йолча Берлине яхай КПСС ЦК Генеральни секретарь, СССР Лаккхехьарча Совета Президиума Председатель Л. И. Брежнев керте вола советски партийно - правительствени делегаци. ГДР доккха цIей дездеча цо дакъа лацар шин социалистически пачхьалкхенашта юкъера вошал чIоагIлуш хилар хьахьоккхаш хIама хиина дIаьттар.

Вай механ халкъашта юкъера доттагIалли цхьоагIон сийлахь-доккха кoрагIдаьлла хIама да, бакъдя, уж вайна историе соьгIата дена дац. «Царга бода никъ боаккхаш, — аьлар Берлине Л. И. Брежнева, — советски немецки коммунистий Iалалмате бокка болх бе бийзаб».

ГДР хьахиннай германски фашизм эша а еш Советски Союз котъялар бахьан долаш. Ше хьахиннача хьалхарча деношка дезе общественни овлангара эргаяккхара лаьккъагIа, социализмаи машарен наькъагIа хьайоагIа из. «ВIашн дIа-юха кулгеш кховдаде жегар вайна, — белгалдаьккхар Л. И. Брежнева, — вай интернационалисташ хиинадаь, долаш доладаь. ВIашн уллув дIаьтта мегар вайна... халкъа ираза идсалаш мара вай кхьйолча ядеалаш йоацандаь».

Шин пачхьалкхена юкъера экономически бувзамаш хадданза дегIадоагIаш хилара хьагойт халкъа вихара хьал тоадара йоаихо еш хилар, СССР-ан ГДР-ан юкъера доттагIалли цхьана гIулакх леладелгеи чIоагIлуш хилар. ГДР-е Советски Союз — эггара йоккхагIйола республика арахьарча торговле оборотех кхоалагIча дакъа дуккхагIа яр цунга кхоачаш йола йоккха торгови партнер я. Советски Союза ГДР я лоархIаменгIа ярех торгови партнер. Укх шера шин мехка юкъера товарооборот 8 миллиарда сомага кхоачас лорхI.

Советски Союзеи Германски Демократически Республикан халкъий доттагIал машаран хIама хьакхоллара гIулакх деш да. Из къаьстта дика хьахьекхар эггара хьалхарча немецки социалистически пачхьалкхен лаьтта къахьегамхошца Л. И. Брежнева хиннача вIашагIкхеташа. Германе Социалистически елини парте ЦК Генеральни секретара Э. Хонеккера аьлар: «Советски Союзаца — вай хана эггара чIоагIагIа машар чIоагIбеш болча мехкаца, вежарашхи долча кхьге механашца йоккхо бувзам а лоаттабеш ГДР-о дIахо а доккха дакъа лоац халкъашта машаре тахан кховнеи Iалашъяра гIулакха юкъе». Цо къаьстта белгалдаьккхар машара гIулакха тIехьа лоаттабеча къовсама бола ОСВ-2 хьакъехьарча Договора Iалалмате йоккха лоархIам. «Из да Советски Союзо, новкъоста Л. И. Брежнева ше Iалалмате чIоагIа кхьхьегарах хьахиина хIама».

ГДР 30 шу дизарца ювзаеннача юбилейни торжествашка къаьстта хьахьекхар социалистически мехкаш лоргагIа ца довлаш, дунен халкъашта юкъера кхохкам кIаьдбара политика дакъе дерригача халкъаша дог доахеш, сатувсаш дар чаккхдаккхара шоашкара мел доагIар де кийча хилар.

Г. ШИШКИН. (ТАСС).

Машари дунен халкъашта юкъера

кхерамзлен бахьан

ТIема ветеранаш герз дIадаккхара лоаттабеча къовсаме

Дукха ха йоацаш Москве хиннача германски фашизмаарчеи японски милитаризмаарчеи цIий Iоухийташ долча тIемашка, Даьхе лораль миллионаш бола фронтовикаш хиннараш чуловцача тIема ветераний Советски комитета пленуме йийцар кIамарча ханара лоархIаменгIара проблема — герз дIадаккхара лоаттабу къовсам, цу болама юкъе ветераний шеррача общественносто лоаца дакъа.

ТIема советски ветеранашта, дунен шоллагIча тIема сраженеш лаьттача вренашка социалистически Дай-мохк Европан Азен халкъий паргIатон мукъален хьаллоацаш латаш дукхача тераш шоай баламаш тIа салтечун беза мукъ кIйнхьоршта массаненачул а дикагIа хов тIом яхар фул, цо халкъашта мел хилон Iазалш тIаоттадергда. Боабаь 20 миллион бола нах, хьалакбаь мехка Iалалмате йоккхача территоре тIера бохкам — из ба советски халкъо тахан лаьттана тIера сигале цIена хилийтара беина мах.

Сийлахь - боккхача Даймехка тIема эггара кхерамегIа йолча фронташка тIемаш даьча, наькха тIа лелаш Советски Союза Турпала шин содигъа болча эскара инарала Павел Батова аьлар бокъо а йолаш аьлар пленуме, тIема советски ветеранаша дог тIаоа къобал а ю, хьал а лоац КПСС-ен. Советски правительствал машара политика. Цар шоай низ кхоачар дунен халкъашта юкъера кхохкам лаьгIбара, герз дIадаккхара, дунен тIа чIоагIа машар хилийтара.

ТIема гIулакхаш дика довзаш нах шоаш хиларех терра, тIема ветеранаш дукха кхетаду империалисташа герз хьадара гIулакх чIоагIдийна сихдаро дуненца мел кхерам тIатосс. Къаьстта кхераме я цу даькъе СССР-и европейски социалистически пачхьалкхенаштен тIа а дерзадаь кхачара радиус юкъера йола ракетно-ядерни герз цхьадолча малхбузеневропейски мехкий территоре тIа дIаниййсдара планаши Малхбузен Европа мехкий территоре тIа нейтронни герз дIаниййсдара еш йолча кийчо.

ТIа-тIа дукхагIа шеддоах машара тIехьара халкъош Китая хIанзарча кулгалхой агрессивни политико. Пекино тIа-тIа сихлу герз хьадар, царгара хIанзарча чанвра герз а из хьадала технологи а ихиха гIерташ США-на, Японеца, НАТО мехкашца цхьана тIема гIулакхаш леладелга вIашгIехьдоах. Китайна керте латтараш кхох кам кIаьдбаргахьа леста гIулакх юхатоха гIерт. ТIема кхерама довзув оттадара тIасузаль цхьаннха з дунен халкъашта юкъера соглашени хьаллаьцац Китал. Шоаех дукха бараш интервенцеши чурча контрреволюцеши дохьаларча къовсиме китайски халкъа хьиннаре гIо деш хиинараш а дунен шоллагIа тIом болаш японски милитаризм йохвеча дакъа лаьцарош и болча тIема советски ветераний йиш яц Китал хIанзарча кулгалхой цу тайпара никъ во ца могабича, аьлар лелеш йир пленумо.

Машар бахьанце, герз дIадаккхара дукха лоаттабеча къовсама сий дола декхараш тIа-тIа шерагIа хьаллоац дунен ветераний общественносто. Дукхача механ ветераний болама тIагIертта хьадех сихдаь герз хьаделга соцадар, дунен халкъашта юкъера кхохкам вIаьдбар. ДIадакача шера мае Минске хиннача 21 европейски мехка ниналаша дакъа лаьцача Дукхьален цьовсамхой VIII Дуьнен халкъашта юкъерча конгрессо тIаьхьийхар серига демократически организацеш боламаш цхьоьнан кIаьдбараи герз дIаккхараш тIехьара къовсам чIоагIбера.

Цу хьалащна мукъам толхабеш а дукхьал шоаикара дагалаьца дола советски тIема потенциал тIех хилар яергIа а доахаш, из ОСВ-2 Договора ратификаци яра дукхьал а лар. «ЧIоагIа сий я деш», дехаш США отставкерча инаралашеи адмиралашеи кулгаш а яздаь кхьча механашцарча гIулакхашта йолча сенатски комиссега кхьийта заявлени. Уж кхерар да «цу договора сенато ратификаци йича, эрсех тешам а беина, США кхы а воpхIа шера машара политика чакхъяха сааш хургхилар». Кхетаде хала дац, бокъонца лаьрхIача уж боагар фуд. Дукха отставкера инаралашни адмиралашни дIахо а тIема промышлени комплекса гIулакх деш, тIема хийчо яра эша балхаш дача концерналта керте латтаращца бувзабенна ба. Герза доазув оттадар, их бодбора йола герз хьадара дIахеца ассигновании дегIаухилга юхатохар да из цара лоалуш доацар.

Дунен шоллагIча тIема фронташка американски инаралашеи адмиралашеи цхьан строс а латташ юкъарча мовстагIчуна дукхьал лийтарши в юкъе болаш болча тIема советски ветеранаша лерхI. Советски пачхьалкхена керте латтача Л. И. Брежневеи США президента Дж. Картереи кулгаш яздаьча стратегически паступательни герза доазув оттолеш долча Договорех (ОСВ-2) герз хьадар сихдолга юхаозаргеи машар чIоагIбаргеи болача наькъа этап. Из договор цхьатарра Советски Союза а вIашагIкхийттача Штатий а хьаштаща ма лишара да.

Герз дIадаккхара проблема йийцача тIема ветераний Советски комитета пленумах укх шера 18—20 октябре Риме хургйола тIема ветераний Дерригдунен вIашагIкхетар хилалехьа хьалхаоз долдхIаме событи хилар. Цига дакъа лаца раьза хиинай 250 соьгIа йола ветераний организаци, ВIашагIкхетаре закъа лаца хьийхаб кхьамий ветерански организацеш вIашагIкхетара бахкам дIадоладаьча Азен Африкан дукхача механий викалаш. Цу гIулакхо герз дIадаккхара лоаттабеча къовсама юкъеоз тIема ветераний керда отредаш.

ТIема ветераний Советски комитет тешаш я, Риме хургдолча вIашагIкхетаро герз дIадаккхара йола Дерригдунен конференци тоаламма вIашагIтоха а бергига тIема ветеранаш машар бахьан, герз дIадаккхара лоаттабеча къовсаме шерра юкъеоза а гIо дергдолаш.

Глеб СПИРИДОНОВ, АПН политически обозреватель, тIема ветераний Советски комитета член.

Деби-Юрта № 14-ча юкъерча школе математика хьехаш а къона йоI Гаркуева Махьмада Тамара. Ше каралаьца хьехархочун професси дукха езаш хилар да цо толамаш дахара бахьан. 4, 5, 8, 10 классашкара 99,2 процент дараш цу хьеха предмет дика Iомадаь чаккхдаьхад комсомолкас Гаркуевас.

СУРТА ТIА: (аьттехьера аьрдехьа) хьехархо Т. М. Гаркуева шай дешархошца А. Хамхоевацей А. Киевцей.

В. ДЗЕСЯКА сурт.

Крейсер «Варяг»

(Хи тIа даьккха 80 шу дизарга)

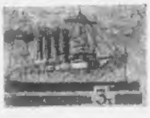

Кховзткъе ихвийтта шу хьалха цIанкха а йовргйоаш сийле аьлар цу Дай-мехка флота баккха-дикача кемо, цудукха халкъа цIанкха а дицлургдац «Варяг» яхаш хола, товш, кура цIи а йолаш долча легендарни эрсий кема экипажа «чухьа са доацача майралах», деналахи къонахчалахи дола бакъ дувцар. Из замо сий долча крейсера цIи хазаиза сег миштa хургьа аьнна хет.

Дукха литература да «Варяг» яхача крейсерахи цун экипажа деналахи дувцаш. Вай дувцар цун филателистически летописах хургда. «Варяг» яхача крейсера сурт тIалаттаьш йола СССР эггара хьалхара марка йохка араяьккхай 1958 шера март бетта. Цу тIа да цун командира — 1-ча ранга капитана В. Ф. Руднева портрет а. Экипажа деналча гIулакхашца айхха ювзаенна я цун цIи. 1904 шера 27. I. (9. II) «Варяг» «Кореец» яха канонерски лодкеи Чемульпо яхача корейски порте соцадаь хиинад. ДIакарагIолга тIадилла хиинад царна. Японцаша эхь ца хеташ еша из ультиматум тьатIаийцаш Руднева, иза кIезигагIа бале а, тIом беш блокада йоха а яь чаккхьаккха лаьрхIад цо. Сахьата тIом баь 1105 снаряд техай «Варяго» моастагIчое, японски миноносец бухдахийтад, ши крейсер дохадаьд. Цхьабакъда, цунна тийна в доккха зе хиинад, кийнен човнаш ма 122 сег тIера а яьнна. Эрсий кемаш моастагIчун кара ца доходийтар дукха крейсер бухдахийтен канонерни экхийтен лаьрхIад Руднева. Цига карагIдаьнначa деналеча гIулакха беза мах баьб — кема ерригача личии составa георгиевски шIаргаши тIаьта арахийца «Чемульпо 1904 шера 27 январе «Варяго» «Кореецо» баь тIом бахьан долаш» яха медаль енай. Фора тIа баьча турпалча тIема 50 шу дизар белгалдаьккхар дийна бисача «Варягеи» «Корейцеи» беррагача матросашта (49 сага) «За отвагу» яха медаль яларца (1954 ш. 8. II. 24. VIII. 1955 ш. 10. III. 9. VIII СССР Лаккхехьарча Совета Президиума Указ).

Массехк дош арга аз кемах шийх. 18 йоккха топ тIа лаьттача 1862—1886 ший. лелаш хиинача «Варяг» яхача парусно-винтови кемаге цо хьанийза я цун цIи. Филадельферча кемаш деча заводе хьаьдаьд 1899 шера хи тIа даьккхад. Из дар бе-бе калибрана йола 34 йоккха топ и 6 торпедни аппарат тIалаьтта дайга крейсер, цхьабакъда, бронь кIаьда хиинай цун. ХIаьта из да тIем тIа цунна доккхий лелаш хулаш хиина хиларa бахьанах ца!.

Японцаша хьалдаьккхад из бухдахийтачара, хIаьта 1916 шера Росс ийцал. 1918 шера 27 марта «Варяга» тIа юха а айяьй байрах. Къилбаседан Шан океана тIа гIоала никъ беш лийннад. Октябрьски революци йоалача хана тоалеш Ливерпуле (Англе) хиинад. ХIаьта Великобритане Адмиралтейства бокъо йоалаш шийна соцадаь а хиинад. 1925 шера дIаккхесa аьнна вIашагIа даьккхад.

Нийтта хьадаь дIаьхсн боарам боацаш вален хиина гIордаьшашна кема вахар, цхьабакъда, енаьлиц цун сийле, легендарни «Варяга» цIий тIема традицеш лелаю «Варяг» яхача Краснознаменни тихоокеански флота хIанзарча гвардейски ракетни крейсера. Кемага хьакха ухача сийлахьча наьха кийпа тIа йоалув лаьд Л. И. Брежнева: «Эггара дикагIа уйлаш дег тIу йисай «Варяг» яхача гвардейска ракетни крейсерах...»

Эрсий моряки тIема сийле тIехьалена шоашa пираша кхахьа ма йоаттIара дIахо кхухь цар традицеш, сийлена кховчашлу шоай тIема денхар. Нийтта тешаменча кьинтех доккхал де йиш йолаш я вай Даьхе...» «Керда «Варяга» хетаhь лараен конверти арахийнай 1970 шера.

П. МИНАЕВ.

Кердадараш, событеш, факташ

ТОХКАМИЙ ОБЪЕКТ — ОКЕАН

Пачхьалкхен океанографически института (ГОИН) овлахаш деш да Советски Союза дерригa форда кемаш — цIлаш, пассажирски, грузови. Цар экипажаша цхьадааш зув Дунен океан бIехоон, хIаьта цу хьакъехьа цIилман центрага хоамаш а ле.

ГОИН Одессеки отделена химически лабораторе лаъ газови хроматограф латт. Хроматограф (хоош да, кхьяр) советски ракетана техникере ахаяр. гIо дир Iилманхоъ та къайленаш йолча IухрIн седиъа атмосфера сениах латтха. ХIаьта цу аппаратанга могаргда океански арениий къайленаш нийха — хи тIа онтача даьтта нIаьдах гучадоаккхаргда из онта кема.

Тха химикий «кухни», — йоах лабораторе заведующе Валерий Михайлова, кемаш тIа я. Цига хIара денна кийду океана чура тохкамa хий, экспресс - анализаш ю. ХIаьта уххаза хьаша, кхетае, тоае езаш кийча даннеш я.

1972 шера Одессе ГОИН отделени вIашагIъеллача тайна, лабораторе бора дIаболабелар Атлантика бIехбой хьажаргара. Цу хана кхачар моттигера океанографий коллективе хьалхара химикаш а — дукха ха йоацаш вузаш инстеньа къона специалисташ.

Хьалхарча гучадаьккараша баькдаккар океана дIатIа а отташ долча США малхбоалехьарча даькъа тIа ядача предприятеш производства дIаккъестаю хIамаш Гольфстримага гIолла Баренцеви Балтийски фордашка кхоач яхаш цхьаболча Iилмахоша дийцарaц. Амма цунна цхьана гучадаьар, Атлантика интенсивно оехдуш датташ хилар, хIаьта шельфа районашка кхьметтел хилийта йиш йолча этара доккхагIча нормел а соьгIа а душ.

— 1978 шерреха а дунен халкъашта юкъерча конференце хоам бир онха ткоай выводех, — дувц ГОИН Одесски института директора Евгений Собченкос. — ДагадоагIа сона, доазол дехьара Iилмахой башха тешаш бахар тха докладах. ТIехдоах, тахха деза аьнна хетар бир. ТIаккха ца къуасаш сенар. ХIанз кхьметтел «вай хана тоьаргда» яха дешаш каст-каста къамаьла юкъедоладеш хиначa оахама болхлоша а кхетадаьд: нагахьа санна гIулакх дIахо а иштта лелаш хуле, вай хана а тоьаргдац...

Лабораторе овлахоша уьх тайнара цифрийн хьуьа; гонахьа мел долча дийнача хIаманна Iатхьаш дола [illegible] миллион тонн соьгIа мехдаьтта атмосфере, долхача хиш, фордашка, океанашна «сагьгарда да». Цу тIа а уххаза лаборхIахь танкерийн [illegible] платформийн авария. ДIахо: даш 100 эзар тонн гаргга да долхачаь хишна, океанера ртуть [illegible] эзар тонна соьгIа.

Цухуьа вай жехха пинцатиьага 33 пачхьалкхе Дунен океан цхьана глобально таллара хьаьжуьла соглашени яьй.

Анатолий БЕЗВЕРХНИЙ. (АПН).

ЧССР. «Шкода» яха завод дунен тIа йоккхагIъярех эксортагIа троллейбусаш дIаухийтар хиина дIаьттай. Коллектива кIаьд ца луш болх беш я уж дIахо эргалъха тоаяра. Масала, «9-Тр» яха 100 мотти йола троллейбусан секунде цаьI ахх метр сихе лел, вашта йола городской автобусал сихагIа, троллейбуса сахьа 60—55 километр хул. Из я общественни транспорта лела бокъо йола эгтара лакхагIа йола сутал.

Чехословацин троллейбусаш йовлаш я 30 соьгIа йолча советски городашка бахача наха. ХьаIадоагIача шера цу машиний йоккха партия кхоачарьа олимпийсан Таллине.

СУРТА ТIА: троллейбус.

ТАСС фотохроника.

ХЬУВКЪАМА ЦIЕЙ

Эзараш болча ахархошна дакъа лаьцар Португале къулбехьен оагIорахьарча Алентежу олчача провинцерта Монтемор-у-Нову яхача йоккха йоацача городанге дий дийнахьа лаьттача хьувкъама цIейна юкъе. ЦIей укхаза аграрни реформа е йолаьь 4 шу дизарца нийсдаь а 1974 шерарча революцева карагIдаьнна лоархIаменгIара хIама долча юрта боахама кооперации ярах португальски юртахой къахьегараштa аьнна гIойле хьагойташ а да.

Революци хиннатул тIехьагIа Магемор районе латифундисташкара тьа а даьккха ахархошта дIаденнадар 20 соьгIа коллективни боахам хьабба-итташ эзараш гектараш йола даьха. [illegible]

культураш дIаювш йола майда, зийбад доахан. Лакхбенеб къахьстамa механизаци йоа боарам. ЦIекдаь дIадьаккхад районе наха бе болх ца хилар. 32 эзар сагага гIоттташ бола нах къахьегаро тоpo кхачи а хьадда алапеш доагIаш а ба. Маькка чIагилд лакхара дукха шераш даха наькха мехкашка дIааха беша хулар нирех дукха бараш революци хилалехьарча хана.

Хьувкъама цIей дезлеча бахьхача хьаьшаша аграрни реформах йолча дискуссешка дакъа лаьцар, спортивни [illegible] художествени самодеятельноста концерташкех хьенар, юртбахама продукташ выставке-йохкача хи[illegible]

рий, шоай хурвль аграрни реформа чекх ца яйита а Португалена ялат лоаттадеш йолча провинце Алентежу коллективни боахамa болх дерттIа дIа ца бахийта а гIерташ хиннача реакционни низама дорха дукхьале ешшехьа я. Кооперативашта юкъе бахача ахархошта Iалалмате дика къахьегаш хилараx а уж шоаш кховнарча денах тешаш шоаш даьха толамаш лорадергдолаш хилараx а бокъонла тешара кхоачам ба молагIча царех цхьан боахаме вахача.

Аграрни реформа чакхьяккхара гIулакх дIахо хьош да Португале. Из тIехь-тIехь чIоагIа хьаллоац церра общественносто а.

В. ГОЛЕНКОВ, ТАСС корреспондент. Лиссабон.

Редактор Т. А. ТЕБОЕВ.

ТЕЛЕВИДЕНИ

9 октябрь.
I ПРОГРАММА

8.00 — «Ха».
8.50 — Iуйранара гимнастика.
9.15 — Киевски областа Мироновски района А. Бузинице цIерагIча колхоза председателца, Социалистически Къахьегама Турпалца В. И. Батурана дешархой вIашагIкхетар.
9.45 — «Сабина» — художествени фильм (ГДР).
11.00 — Аьшк теда инструменташ еча Томски завода эрсий халкъа хора концерт. Чаккхальча — кердадараш.
14.30 — Кердадараш.
14.50 — «Сибаргегiен Гаьнарча Малхбоален гIолла». Кинопрограмма.
15.20 — Берашта оикхарех лаьна.
15.58 — Къоначарна лаьрхIа музыкальни вIашагIкхетараш.
17.35 — «Къоначар адресаш».
18.30 — «Хiара сурта тIа — малхе».
18.45 — «Тахан дунен тIа».
19.00 — Балета артистий концерт.
20.00 — Новкъоста Леонид Ильич Брежнева «Юхаийндалар» книжкая оттадаьча дукха серешболча телевизионни документальни фильма премьера. 2-гIа фильм.
21.00 — «Ха».
21.35 — «БIаргагушдар — теша хаьдар».
22.15 — «Тахан дунен тIа».
22.30 — ГДР профессионально-технически дешара ансамбла концерт.

II ПРОГРАММА

8.00 — Передачай программа.
8.10 — «Шоана, дай—нохчой!»
8.40; 9.40 — Советски пачхьалкхени правах лардам. 8 класс. Советски общества политически система. 2-гIа передача.
9.10 — ПТУ дешархошта. Эрсий мотт. Лексика.
10.10; 14.15 — Французски мотт.
10.40; 11.40 — Обществоведени. 10 класс.
11.10 — В. Маяковске произведенеш.
12.10 — Математика. 3-гIа курс.
13.25 — Философи.

ЭКРАН—ЛОРА

14.45 — Алкоголизмаа бовчарна дарба дара больнично-заводски профилакторей методика. Бузашка деша отта кийчлучарна.
16.15 — Эрсий мотт. Лексика.
16.45 — Шиpача Греце искусство.
16.15 — А. С. Грибоедов. «Горе от ума» яха произведени.
17.00 — «Иади вал Богачева Иринас». Фильм-концерт.
18.00 — «ДоттагIалла ба вай ниа». Беседа (нохчий меттала).
18.19 — «Нохч-ГIалгIайче гIолла».
18.38 — «Дунен халкъашта юкъера обозрени» (нохчий меттала).
18.45 — «Эттара хIамагIа йола дикахь». Фильм.
18.55 — «Свеклаш лелаерий гуправара гIулакхаш» (нохчий меттала).
19.05 — «Телесобытиео критика ю».
19.20 — Киножурнал.
19.30 — Грозненски мехкадаьтта института 50 шу.
19.40 — «Новкъост института». Грозненски телестуде кинофильм.
20.00 — «Бийса даькъала хийла шун, бераш!»

20.15 — Дунен халкъашта юкъерча конкурсий лауреата В. Спивакова концерт.
21.00 — Возрождение хьаман искусство. 3-гIа передача.
21.40 — «ЦIе ирхаш». Художественни фильм.

10 октябрь.
I ПРОГРАММА

8.00 — «Ха».
8.40 — Iуйранара гимнастика.
9.05 — «Къоначар адресаш».
10.00 — «Пролетариата диктатурана лаьрхIа бриллианташ» яха художественни фильм. Хьалхара сери. Йистедальча — кердадараш.
14.30 — Кердадараш.
14.50 — ГДР-е гIолла. Кинопрограмма.
15.40 — «Шахматни школа».
16.10 — Советски Пачхьалкхени правах лардаш. Советски общества политически система.
16.40 — ДIалоаш В. Накос.
17.00 — Театральни искусства даькъе 1979 шера СССР Пачхьалкхен премеш яхара.
18.00 — «Шоаш дола моттиг, хьайовлийт, зурначий!»
18.30 — Берашта лаьрхIа стихаш.
18.45 — «Тахан дунен тIа».
19.00 — Спортивни программа.
19.45 — Советски илаей концерт.
20.00 — Новкъоста Леонид Ильич Брежнева «Юхаийндалар» яхача книжкаех оттадаьча дукха серешболча телевизионни документальни фильма премьера. КхоалагIа фильм.
21.00 — «Ха».
21.35 — Германски Демократически Республика хьахиина 30 шу дизара летадаь Советски Союзе ГДР-а культура денош хьалелар. Перерыв — «Тахан дунен тIа» яха информационни выпуск.

II ПРОГРАММА

8.00 — Передачай программа.
8.10 — «Шахматни школа».
8.40, 9.40 — Ашхраш. 5-гIа класс. Эрсий композиторий кхолламе хала къа илланш.
9.10 — ПТУ дешархошта. Юкъера биологи.
10.10; 14.15 — Немецки мотт.
10.40 — Iилма-популярни кинопрограмма.
11.25 — А. И. Куприн. Вахарах кхоллаьман оагIонаш. Студентошта-заочникашта.
12.10 — Хими. 1-гIа курс.
13.25 — Политически экономи. К. Маркс. «Капитал». Хьалхара передача. Бузашка деша отта кийчлучарна.
14.45 — Математика.
15.15 — Физика.
15.45 — Правах йола беседаш. «Тхо — советски нах».
16.15 — «А. Грина вахари кинжалаш».
17.10 — Цирковой программа.
18.00 — Атеистически темаш.
18.15 — «Нохч-ГIалгIайче гIолла».
18.35 — Социалистически плановни система структура (нохчий меттала).
18.45 — «Литературни вIашагIкхетараш» (нохчий меттала).
19.25 — «Шоана хетар». Доьзала юкъера гIулакхий педагогика.
20.00 — «Бийса даькъала хийла шун, бераш!»
20.15 — «Московски Кремля архитектура». ШоллагIа передача.
20.45 — Э. Межелайтис. Лирически этюдаш.
21.40 — Художественни фильм.

РАДИО

9 октябрь.

6.40 — «Юртара вахар». (эрсий меттала).
7.15 — «Грозненский рабочий», «Комсомольское племя» газетий обзор.
7.23 — «Сердало» газета обзор.
7.30 — Хоамаш.
8.25 — Художественни самодеятельноста довзийтой концерт (гIалгIай меттала).
8.45 — «Дунен халкъашта юкъера обозрени» (нохчий меттала).
9.15 — «Тхога язду» яха радиовыпуск (гIалгIай меттала).
9.30 — «Къона замахо» (гIалгIай меттала).
10.00 — Передачай программех хаоттамаш лаьца (эрсий меттала).
10.01 — «Къилбаседа Кавказа халкъий исторически кхеле Росси прогрессивни лоархIам». Iилман конференци материалаш (гIалгIай меттала).
18.15 — «Сага закон» яха радиожурнал (нохчий меттала).
18.30 — «Хьалхе лелаеча дуга кхедараштa». Концерт (нохчий меттала).
19.00 — Керда хоамаш (эрсий, нохчий, гIалгIай меттала).

10 октябрь.

7.15 — «Грозненский рабочий» газета обзор.
7.23 — «Ленинан некъ» газета обзор.
7.30 — М. Д. Миллионщикова цIерагIча Грозненски мехкадаьтта института 50 шу дизарга (эрсий меттала).
8.2 — Парторганизацешна отчеташи хоржамаши (эрсий меттала).
8.40 — «Са республика» яхача илле концерт (нохчий меттала).
8.15 — Партхоин яхы (гIалгIай меттала).
9.30 — «Микрофонаца Грозне гIолла» яха радиовыпуск (эрсий меттала).
16.00 — Передачай программех хаоттамаш лаьца (эрсий меттала).
16.04 — «Халкъа тIахьожамаш болх беш ба» (гIалгIай меттала).
18.20 — «Вахара хьехар — советски» (эрсий меттала).
18.40 — Ашхраш.
18.45 — «Юртара вахар» (нохчий меттала).
19.00 — Керда хоамаш (эрсий, нохчий, гIалгIай меттала).

ДЕЗА НОВКЪОСТИЙ!

1980 ШЕРА «СЕРДАЛО» ГАЗЕТА ЯЗЛЕ

Газета язлу бувзама ерригача отделенешка а промышленноста предприятешкарча, транспорта, гIишлошъеча организацешкарча, дешара заведенешкарча, колхозашкарча, совхозашкарча, учрежденешкарча, общественни организацешкарча непайоазув доржадеча общественни уполномоченнешка а гIолла.

ГАЗЕТ ЯЗДАРА МАХ: шера — 3 сом 12 кепиг; ах бетта — 1 сом 56 кепиг.

ДИЦ МА ЛЕЛАШ «СЕРДАЛО» ГАЗЕТА ХАННАХЬА ЯЗЛЕ!

ХАОТТАМ

Тахан республике гIоллен Грозненара морхаш а йолаш. Йоачан а йоацаш, малхбузехьара секунде 5—10 метр чIоагIа мух а хьекхаш хилен фегара температура бийсана йолле 12—17. Грозне 14—16 градус йовхал йолаш хилен тарлу.

Кхоана хувалуш морхаш а йолаш, йоачан а йоацаш, цхьайолча моттигашка дохк а доаллаш, малхбоалехьара секунде 3—7 метр чIоагIа мух а хьекхаш хилен фегара температура бийсана 0—5, дийнахьа 13—18 градус йовхал йолаш хилен тарлу.

Метеостанци.

ТХА АДРЕС: 364907, г. Грозный, Маяковски ул. 92. Телефонаш: редактора — 9-24-08; редактора заместителя — 9-24-03; бехктахоча секретара — 9-24-00; отделаш: партийни вахара — 9-24-04; промышленностех транспортех — 9-24-01; юрта бахама — 9-24-06; культуре — 9-24-05; писмой — 9-24-07; корректорсе — 2-89-88.

НАШ АДРЕС: 364907, г. Грозный, ул. Маяковского, 92. Телефоны: редактора 9-24-08; заместителя редактора — 9-24-03; ответственного секретаря — 9-24-00; отделов: партийной жизни — 9-2404; промышленности и транспорта — 9-24-01; сельского хозяйства — 9-24-06; культуры — 9-24-05; писем — 9-24-07; корректорской — 2-89-88.

Газет арадуьл шинарен, ерен, шоаттен деношка

СФ02304. «Грозненский рабочий» издательства типографи, Маяковске, 92. Типография издательства «Грозненский рабочий», ул. Маяковского, 92. Заказ № 5987.